
4 RIKOLLISUUS OSANA NUORTEN ELÄMÄNKULKUA

Tässä luvussa tutkimme niitä sosiaalisia ja tilallisia ympäristöjä, jotka kytkeytyvät haastattelemiemme nuorten rikollisuuteen. Tavoitteena ei ole löytää yksittäisiä selittäviä tekijöitä nuorten rikoksille, vaan analysoida, millä tavoin nuoret itse määrittävät tekemiään rikoksia, ja millaisen merkityksen teot saavat osana heidän elämänsä kulkuaan.

Nuorten kertomukset osoittavat, ettei nuorten rikosten taustalta löydy yhtä ja helposti nimettävää syytä – eikä tällaisen etsiminen ole mielekäästä. Tarinoiden kirjavuudesta huolimatta niistä on mahdollista kiteyttää joitain yhteisiä elämäntilanteita, ympäristöjä, asemia ja tunteita. Olemme tiivistäneet nuorten kertomuksista ja asiantuntijahaastatteluista neljä eri ulottuvuutta, joissa tutkimiemme nuorten rikollisuus tulee ymmärretyksi ja tulkituksi.

Elämänsä kulun ulottuvuus korostaa nuoruuden ja nuorena olemisen merkitystä rikosten taustalla. Nuoruus on tässä ymmärryksessä emotionaalinen, sosiaalinen ja kulttuurinen ilmiö. Maahanmuuttajataustaisten nuorten elämänsä kulkua keskeisesti määrittävä tekijä on heidän maahanmuuttohistoriansa ja sen takaiset lapsuudenkokemukset.

Nuorisokulttuurinen ulottuvuus viittaa päivittäiseen, nuorten keskinäiseen vuorovaikutukseen ja nuorisokulttuuriin ympäristöihin. Keskeinen elementti tässä yhteydessä on ryhmään kuulumisen ja ulos jäämisen välinen jännite.

Yhteiskunnallinen ulottuvuus voi merkitä yhtä lailla yhteiskunnallisia suhteita ja asemaa kuin asenneilmastoa. *Kulttuurinen ulottuvuus* viittaa kiistanalaiseen etnisen ja kulttuurisen taustan sekä kansallisuuden vyyhtiin.

Nämä neljä ulottuvuutta voidaan nähdä kollektiivisena resurssina, joka tutkimukseen osallistuneilla on ollut käytössä, kun he ovat pohtineet nuorten rikollisuutta monikulttuuristumisen näkökulmasta. Ne voidaan nähdä myös tutkittavien yksilöllisiin kokemuksiin viittaavina seikkoina – palautuivatpa kokemukset nuorten yhteiskuntaan kiinnittymisen mutkakohtiin tai rikollisuuden institutionaaliseen käsittelyyn.

Ennen rikollisuutta jäsentävien ulottuvuuksien tarkempaa analyysia esitämme muutamia varauksia. Ensiksi, vaikka analysoimme ulottuvuuksia erilli-

sinä kokonaisuuksina, nuorten kokemukset ja käsitykset kertovat, etteivät ulottuvuudet elä irrallisina vaan nivoutuvat limittäin osaksi rikollisuutta koskevaa kerrontaa.

Toiseksi, ulottuvuudet eivät saa haastatteluissa yksiselitteistä sisältöä. Niitä ei liioin käytetä rikoksen selittäjinä yksimielisellä tavalla.

Kolmanneksi, nuorten ja asiantuntijoiden väliin rakentuu kuilu sen suhteen, millaisen painoarvon eri ulottuvuudet saavat. Nuorten tarinoissa nuorten ryhmäsuhteet nousevat erityisen keskeiseen asemaan rikosten jäsentäjänä, kun taas asiantuntijat korostavat pikemminkin kulttuurisia ja yhteiskunnallisia tekijöitä.

Neljänneksi, sama ilmiö voi tulla eri tavoin tulkituksi ja yhdistetyksi rikollisuuteen. Yksi esimerkki: peruskoulu näyttäytyy keskeisenä nuorten integraatiota edistävänä tai estävänä areenana – sekä koulumaailmaan kiinnittymisen että laajemmin yhteiskunnallisen jäsenyyden tasolla. Kuitenkin tavat kytkeä kouluelämä rikollisuuteen vaihtelevat nuorten ja asiantuntijoiden kesken. Siinä missä asiantuntijat lähestyvät koulun monikulttuurisia haasteita lähinnä oppimisen näkökulmasta, nuorten kertomukset kiinnittyvät kouluun sosiaalisena areenana, jolloin esiin nousevat erityisesti ystävyysuhteiden solmimiseen, koulukiusaamiseen sekä yksin jäämisen ja epävarmuuden tunteisiin liittyvät kokemukset. Nuorten kertomusten näkökulmasta on selvää, että koulun sosiaalisella ilmapiirillä – sekä nuorten keskinäisillä että opettajien ja nuorten välisillä suhteilla – on ratkaiseva vaikutus siihen, miten nuoret motivoituvat oppilaan rooliin, ja pysyvätkö he ylipäätään koulussa (myös Souto 2006).

Lopuksi, nuorten tarinoissa oma elämänselitys ei vain peilaudu elämänselitykseen, vaan elämänselitystä myös aktiivisesti tulkitaan ja paikannetaan uudelleen. Nuoret ovat kertoneet tarinaansa monia kertoja eri viranomaisille ja hahmottaneet juonta elämälleen kertomuksellisin keinoin ennenkin. Tällä voi olla vaikutuksensa siihen, millä tavoin haastattelutilanteessa oma elämänselitys kerrotaan (Hautaniemi 2004, 53, 65). Monet nuoret tosin totesivat, että oman elämän kerronta on ollut sängen pintapuolista, eivätkä viranomaiset ole nuorten oman tulkinnan mukaan muulla tavoin olleet elämänselityksestä halukkaita kuulemaankaan.

4.1 Yksilöllisyyden ja yhteisöllisyyden välimaastossa: elämänkulku ja rikokset

Nuorten kertoessa elämänkulun tarinaansa lienee ilmeistä, että perhe nousee elämän keskeiseksi emotionaaliseksi ja sosiaaliseksi sidokseksi. Muutama tiivistävä päätelmä luvun alkuun.

Ensiksi, silloin kun nuoret pohtivat perheen ja rikollisuuden suhdetta, tarinat eivät ankkuroidu ainoastaan lapsuuden perheeseen vaan myös oman perheen rakentamiseen, jonka toivotaan edistävän irtiottoa vanhasta elämästä ja rikosten jättämistä historiaan.

Toiseksi, perhe ei ole yhteen paikkaan sidottu. Monet nuoret kertovat perheenjäsenten muutoista – välillä yhdessä, välillä erikseen – ja monista rajanylityksistä, mikä mutkistaa perhekäsitteen yksinkertaisen käytön.

Kolmanneksi, lapsuuden perhettä koskevia pohdintoja leimaa emotionaalisesti jännitteinen lojaalisuus, joka usein on sukupuolisesti ehdollistettu. Siinä missä äitiä kuvataan, osin ehkä idealisoidustikin, suojelevaksi ja huolehtivaksi, isä näyttää poissaolevana ja uhkaavana.

Myös asiantuntijahaastatteluissa perheen merkitys korostuu, tosin nuorten kertomuksista poikkeavalla tavalla. Viranomaiset sitoivat perheen Suomen rajojen sisälle sekä keskusteltaessa monikulttuurisista perheistä yleisesti että pohdittaessa institutionaalisia toimia perheiden tukemiseksi. Perhesuhteita ja lojaalisuuden jännitteitä enemmän viranomaiset korostivat nuorten haurasta ikävaihetta, johon kuuluu nuorten protestointi vanhempien kulttuuria ja normistoa kohtaan. Tätä julkisista keskusteluista tuttua ajatusta maahanmuuttajataustaisista nuorista kulttuurien välimaastossa elävinä nuoret itse eivät uusina tarinoissaan millään yksiselitteisellä tavalla.

Etenkin vankilassa tapaamamme nuoret halusivat tehdä selvän eron ”vanhan” ja ”uuden” elämänsä välille. He kuvasivat vankilaa elämänkulun etapiksi, joka pakottaa pysähtymään ja tuijottamaan elämänsä kurjimpia puolia suoraan silmiin. Vaikka nuorten elämänkulun pohdintoja ei leimaa harkitseva perhesuunnittelu, monille oma lapsi symboloi jotain uutta, vakiinnuttavaa, ”tavallisen” elämän alkua.

Lapsella oli merkittävä asema yhteiskunnallisen jäsenyyden ankkuroijana, joskaan lapsen saaminen Suomessa ei riitä esimerkiksi karkotuksen tai sen uhan kumoamiseen. Haastateltujen elämäntilanteen ollessa monin tavoin rikkonainen tulevaisuudelta odotetaan vakautta ja pysyvyyttä – perhe, vaimo, lapset, työ – tosin ei millä tahansa ehdoilla; jos täysvaltainen jäsenyys ei ole

Suomessa mahdollista, on koti etsittävä jostain muualta. Monille koti on jo lähtökohtaisesti liikkuva käsite. Se jakautuu paitsi fyysiseen, myös emotionaaliseen, symboliseen ja historialliseen kotiin, jota ei aina tahdottu tai voitu paikantaa yhteen tilaan. (Massey 2003.)

4.1.1 Ydinperheen tuolla puolen

Nuorten lapsuuden perheitä koskevat kertomukset virittyvät paikan suhteen. Tärkeä kysymys ei ole ainoastaan, kuka kuuluu perheeseen vaan myös se, missä perhe on. Haastattelemiemme nuorten usein monipaikkainen ja rikkinäinen elämänhistoria saattaa olla yksi syy heidän avoimelle perhekäsitykselleen. Monien nuorten lapsuuden perhettä ei voi luonnehtia ”ydinperheeksi” millään sellaisella tavalla, jolla ydinperhe tulee ymmärretyksi suomalaisessa keskustelussa. Tästä huolimatta – tai tämän vuoksi – nuorten perhettä koskevissa toiveissa juuri ydinperheen piirteet nousivat tavoittelemisen arvoisiksi, vaikka nuorten perhekäsitys lähtökohtaisesti olikin perinteistä ydinperheajattelua selvästi avoimempi.

Nuorten tarinoissa avoin perhekäsitys ei ole niinkään kulttuurinen vaan käytännön sanelema lähtökohta. Se tarkoittaa muun muassa sitä, että ystävät ottavat vanhempien ja sisarusten roolin tilanteessa, jossa vanhemmat tai sukulaiset joko asuvat toisella puolella maailmaa, ovat kuolleet, nuoret eivät tiedä sukulaisistaan mitään, tai Suomessa asuvat sukulaiset ovat hylänneet nuoren omasta perheestään ja laajemminkin etnisestä ryhmästään rikosten ja siihen liittyvien yhteisöllisten normirikkomusten vuoksi. Nekään nuoret, joiden perhe oli pysyvästi Suomessa ja perhesuhteet olemassa, eivät välttämättä kertoneet vanhemmilleen oman elämän yksityiskohdista, etenkin niistä ongelmista, joita he suomalaisessa yhteiskunnassa tai omassa kaveripiirissään kohtasivat. Nuorten kertomuksissa yhdistyvät häpeän ja lojaalisuuden sävyt. Vanhemmat ovat saaneet kärsiä omassa elämässään ja nuorten rikosten myötä riittävästi, ja siksi nuoret pyrkivät suojelemaan vanhempiaan vaikenemalla oman elämän mutkakohdista.

Perheongelmat eivät nuorten tarinoissa palaudu missään yksiselitteisessä mielessä kulttuurien välisiin konflikteihin lasten ja heidän vanhempiansa välillä. Kukaan nuorista ei myöskään kerro jättäneensä vapaaehtoisesti vanhempiaan tai sukulaisiaan, vaan etäisyyteen liittyi kertomuksissa aina pakon tai väistämisyyden sävyjä. Ystävien perhettä korvaavasta roolista kertoo muun muassa se, että ystäviä saatetaan kutsua ”veljiksi”, jotka antavat niin

emotionaalista tukea kuin seuraa. 21-vuotias Rami mainitsee pitävänsä edelleen yhteyttä lapsuudenystäviinsä:

Mulla on tota, ihan vieläki ollaan kavereita, että mul on kaks kaverii, kasvattiveljekset. Kolmestaan kaikki hassut tehty pienestä asti.

Ystävyysuhteet voivat olla jännitteisiä – samaan aikaan lujia ja hauraita – kuten myöhemmin kuvaamme tarkemmin. Tämänkaltainen lujuuden ja haurauden välinen jännite leimaa muutenkin nuorten perhesuhteita, jotka rakentuvat muutoksen ja pysyvyyden tavoittelun ristipaineessa (Pels & de Haan 2007).

Haastateltavien joukossa on pari nuorta, jotka ovat muuttaneet Suomeen ilman huoltajaa. Vuosien 1991 ja 2001 välisenä aikana Suomeen saapui yli 1 200 alle 18-vuotiasta lasta ilman vanhempia tai huoltajaa. 60 prosenttia heistä on Somaliasta ja suurin osa 14–17-vuotiaita. Yleisimpiä maahantulon syitä olivat lähtömaiden sisällissodat, aseelliset konfliktit tai muut vakavat yleisen järjestyksen häiriöt. (Helander & Mikkonen 2002.)

Yksin maahan tulleiden turvapaikanhakijalasten asema on herättänyt Suomessa viime aikoina keskustelua. Useat lapsi- ja pakolaistyötä tekevät järjestöt ovat vaatineet hallitusta selvittämään yksin tulleiden turvapaikanhakijalasten asemaa ja kohtelua Suomessa. Lapsen etu on tässäkin yhteydessä noussut keskeiseksi periaatteeksi, jonka toteutumista on vaadittu kirjattavaksi hallitusohjelmaan. Lapsen edun käsitteelle on annettu kuitenkin muukin kuin periaatteellinen sisältö. Keskeiset lähtökohdat ovat lasten inhimillinen ja kokonaisvaltainen käsittely niin yksittäisen lapsen kuin maahanmuuttopolitiikankin näkökulmasta.²⁸ Myös tutkimamme nuoret esittivät samankaltaisia toiveita viranomaisten ja nuorten välisistä suhteista.

Haastattelemillamme ilman vanhempia tulleilla nuorilla oli sukulaisia Suomessa heidän maahan tullessaan, mutta suhteet ovat sittemmin saattaneet katketa nuorten rikoksien myötä. Kertomuksia leimaavat yksinäisyys ja ulkopuolisuus, joita nuoret pohtivat pikemminkin sosiaalisena kuin kulttuurisena ongelmana. Nuorten monikulttuurisella taustalla on tässä yhteydessä kuitenkin

²⁸ Lapsi- ja pakolaistyötä tekevien järjestöjen mukaan yksin Suomeen tulleita alaikäisiä on kohdeltava ensisijaisesti lapsina, joilla on oikeus turvattuun elämään. Heitä ei tule ottaa säilöön eikä kuulustella ilman edustajan läsnäoloa. Lapsille ei tule antaa tilapäisiä b-oleskelulupia, jotka eivät takaa oikeutta käydä koulua eivätkä oikeuta kunnan palveluihin. B-luvan saaneet lapset joutuvat elämään epävarmuudessa ja ilman mahdollisuutta perheen yhdistämiseen. Alaikäisiä yksin tulleita ei saisi myöskään palauttaa toiseen EU-maahan turvapaikkamenettelyyn, jos se johtaa kohtuuttomaan tilanteeseen lapsen kannalta. (Tiedote 15.3.2007.)

vaikutuksensa. Haastateltujen joukossa oli esimerkiksi nuori mies, joka kertoi tuntevansa itsensä täysin irralliseksi: ei kotia, ei perhettä tai sukulaisia, ei ystäviä, ei institutionaalista tukiverkostoa eikä mitään tietoa siitä, minne hänen kannattaisi mennä vankilasta vapautumisensa jälkeen. Hänellä oli olemattomat yhteydet sukulaisiinsa eikä muita ystäviä kuin ne, joiden kanssa on tehty rikoksia yhdessä. Monista yrityksistä huolimatta hän ei ollut saanut yhteyttä sukulaisiinsa, jotka oletettavasti pelkäsivät koko yhteisön saavan kielteisen leiman hänen rikostaustansa vuoksi ja olivat siksi hylänneet hänet yhteisöstään. Saimme vaikutelman, ettei hän tiennyt, mistä hän voisi hakea apua – tai tarvitsiko hän apua. Hänen kertomuksessaan etnisuus näyttäytyy ambivalenttina, pelottavanakin leimana, jonka sävy voi yksittäisen henkilön tekojen vuoksi muuttua koko yhteisön kannalta kielteiseksi.

Tämän nuoren miehen tilanne on siinä mielessä erityinen, että hän ei jää ainoastaan perheen tai suvun ulkopuolelle, vaan hänen kertomuksensa mukaan hänet hylkää koko oma etninen yhteisö, johon hänen ei haluta enää kuuluvan. Näyttäisi siltä, etteivät myöskään suomalaisen yhteiskunnan kotouttamistoimenpiteet tavoita tätä nuorta miestä, joka on asunut Suomessa useita vuosia. Tällaisessa ontossa elämäntilanteessa oleville nuorille olisi tarjottava nykyistä systemaattisempaa jälkihuollollista tukea ja opastusta – niin institutionaalisella, sosiaalisella kuin mielenterveyden tasolla.

Monet haastattelemamme viranomaiset peräänkuuluttavat parempaa jälkihuollon organisointia. Etenkin vankilasta vapautuvien maahanmuuttajataustaisten nuorten tilanne on vaikea. Tällä hetkellä ei ole olemassa selkeään vastuunjakoon perustuvaa järjestelmää, jonka kautta nuori voisi helposti päästä tukitoimien piiriin, vaan tämä vaatii nuorelta aloitteellisuutta ja tietoa, joita kaikilla ei välttämättä ole. Jälkihuoltoa koskeva keskustelu liittyy paljolti nuorten ikärajiin. Periaatteessa nuoret lakkaavat olemasta lastensuojelun asiakkaita täytettyään 21 vuotta, mikä ei vastaa monien nuorten tarpeita – ei etenkin niiden, joiden sosiaaliset tukiverkostot ovat olemattomat ja tieto suomalaisen yhteiskunnan palvelujärjestelmistä huono (ks. Sihko 2005, 42–43). Nämä nuoret putoavat kuiluun, jolla voi olettaa olevan vakavat seuraukset heidän elämänsä ja rikosten uusimisen kannalta.

4.1.2 Monipaikkainen perhekäsitys

Elämänkulun monipaikkainen luonne on ilmeinen osa maahanmuuttajataustaisen nuoren elämää. Nuorten kertomuksissa kyse on sekä tilallisesta, henkisestä että kulttuurisesta monipaikkaisuudesta: paitsi suhteista syntymämaahan, myös eri puolille maailmaa, jonne sukulaiset ja ystävät ovat asettuneet asumaan. Monipaikkainen perhekäsitys voi tarkoittaa päivittäistä yhteydenpitoa Suomen rajojen ulkopuolelle, mutta sillä voi olla myös symbolisempi merkitys oman elämänkulun ja identiteetin rakentumisessa. Monipaikkaisuudella on myös turvallisuutta antava ulottuvuutensa: elämässä ei tarvitse ripustautua vain siihen, miten menee tässä ja nyt. Monipaikkaisuuteen liitetyt myönteiset mielikuvat liittyvät läheisesti myös tarinan kerrontaan. Somalipoikien nuoruutta pääkaupunkiseudulla tutkineen Petri Hautaniemen (2004, 64) mukaan ”onnellinen lapsuus näyttäytyy selektiivisinä perhetapahtumina, jolloin tietyt otaksuttavasti vähemmän onnelliset tapahtumat jäävät kertomatta, koska niiden paikka tulee vasta, kun halutaan rakentaa vastakohtia ja tehdä ymmärrettäväksi nykyinen tilanne”.

Nuorten tarinat eivät kuitenkaan mekaanisesti toistaneet monipaikkaisuuden ja liikkuvuuden vapauttavaa merkitystä. Monipaikkaisuus merkitsee pikemminkin jatkuvaa valppauden pakkoa siitä, mitkä ovat jäsenyyden lunastamisen ehdot – täällä ja muualla. Tietty irrallisuuden ja juurtumisen välinen jännite on haastateltujen nuorten kuulumisen leimallinen piirre (myös Rastas 2007). Jäsenyys voi tässä yhteydessä palautua sekä henkilökohtaisiin sukulais- ja muihin ihmissuhteisiin että yhteiskunnalliseen asemaan. Kuten aiemmin olemme esittäneet, sukulaisuus ei välttämättä rakennu biologiselle suhteelle, vaan se saa monimutkaisempia sosiaalisia ja poliittisiakin sisältöjä.

Aleksander on 21-vuotias, vankeusrangaistuksen saanut nuori mies, jonka vanhemmat ovat kotoisin Euroopan ulkopuolelta, eri maanosilta. Hänellä itsellään ei ole minkään valtion kansalaisuutta. Hänen äitinsä ja isoäitinsä asuvat Suomessa. Monikulttuurisesta taustastaan huolimatta Aleksander kuvaa itsensä yksilöllisellä tavalla:

Haastattelija: Ajattelet sä olevas suomalainen vai vai vai...

Aleksander: No en mä aattele olevani mistään minkä maalainen.

Haastattelija: Niin.

Haastattelija: Sä oot vaan sä.

Aleksander: Niin mä oon minä vaan.

Aleksander ei halua myöskään nimetä äidinkieltään: ”en mä ajattele tommosia asioita”. Aleksanderin tarinan individualistisesta otteesta huolimatta monipaikkaiset sosiaaliset suhteet ovat tärkeä osa hänen elämänsä historiaansa: hän pitää paljon äitinsä synnyinmaasta ja kuvaa sen äitinsä todelliseksi kodiksi. Aleksanderin elämänsä kulkua koskevaa tarinaa ei kuitenkaan voi nimetä missään yksiselitteisessä mielessä ”monikulttuuriseksi”, mikäli monikulttuurinen elämänsä kulku merkitsee jatkuvia sukupolvien välisiä ristiriitoja, perhesuhteiden äkillisiä muutoksia tai yhteenkuulumiseen liittyviä ongelmia, kuten monikulttuurisia perheitä on usein tapana kuvata. Monipaikkaiseksi hänen tarinaansa kuitenkin voi nimitellä. Merkittävät ihmissuhteet rakentuvat yli valtorajojen, ja oma elämänsä on liikkuva, vaikka fyysinen koti onkin (tällä hetkellä) Suomessa. Aleksander ei välttämättä itse halua muuttaa pysyvästi pois Suomesta, mutta hän toivoo, että äiti pääsisi muuttamaan takaisin syntymämaahansa.

Tämänkaltainen sukupolviero ja lojaalius vanhempien syntymäkodin kaipausta kohtaan tulevat ilmi myös muissa nuorten perhekuvaavissa. Mutkikkaasta elämäntilanteestaan huolimatta monet nuoret kuvaavat vanhempiensa sosiaalisia ja mielenterveydellisiä ongelmia sekä yhteiskuntaan kiinnittymisen vaikeuksia omia ongelmiaan vakavammiksi. Aleksanderin kertomus ilmentää, että on olemassa monia tapoja kotiutua ja rakentaa yhteenkuuluvuuttaan yhteisöihin, jotka eivät kietoudu kansallisvaltion, fyysisten kontaktien tai kulttuurisen identiteetin ympärille (myös Hall 2003, 120–121).

Kotouttamistoimenpiteet ja muut integraatioon tähtäävät toistaiseksi puuttuneet melko vähän monipaikkaisuuden haasteeseen räätälöitäessä toimenpiteitä erityisesti nuorten tarpeisiin sopiviksi. Kotouttamis- ja laajemminkin hyvinvointipolitiikkaa tehdään monikulttuurisessa yhteiskunnassa edelleen sangen valtionsisäisesti, kansallisiin rajoihin tukeutuen (Vertovec 1999; Hautaniemi 2004). Silloin kun perhe on toimenpiteiden kohteena, monipaikkaisuuden merkityksiin perheen elämässä tulisi kiinnittää erityistä huomiota.

Ylirajaiset sosiaaliset suhteet eivät väistämättä ole integraation uhka, päinvastoin. Jos lähdetään siitä näkemyksestä, etteivät kulttuurit ole paikkaan sidottuja erillisiä saarekkeita ja jäsenyys voi olla monipaikkaisesti koettuna merkityksellinen resurssi, hyvät ylirajaiset suhteet voivat toimia uuteen yhteiskuntaan kiinnittymisen resurssina (Hautaniemi 2004). Kotouttamispolitiikan arvioinneissa on kiinnitetty kriittisesti huomiota siihen, että työmarkkinoiden ulkopuolella oleville lapsille ja nuorille suunnatut toimenpiteet ovat olleet riittämättömät (esim. Työministeriö 2006). Tutkimuksemme perusteella näyttää ilmeiseltä, että nuorten yhteiskuntaan kiinnittymisen haasteet ovat eri-

tyisiä ja edellyttävät nuoren elämänselämän sekä sosiaalisten verkostojen huolellista selvittämistä.

4.1.3 Lapsuuden perhe, nykyinen perhe ja rikokset

Tutkimamme nuoret kertovat monimutkaisista perhesuhteistaan, perheen taloudellisista ja henkisistä vaikeuksista tai siitä, ettei ole perhettä, johon voisi palata tuomion jälkeen. Monien nuorten elämää yhdistää itsestään selvien yhteisöllisten sidosten puuttuminen. Tästä huolimatta nuorten tarinoiden yksi yhdistävä piirre on vanhempia ja erityisesti äitiä kohtaan ilmaistu lojaalisuus, joka saa monia eri muotoja ja merkityksiä. Vastoin oletustamme nuoret eivät palauttaneet tekemiään rikoksia perhetilanteeseen siten, että olisivat hakeneet syytä rikoksilleen esimerkiksi perheen sisäisistä monikulttuurisista jännitteistä.

Tarinallisuus tuonee perhesuhteiden kerronnan sävyyn oman ulottuvuutensa; tuntui siltä, että nuorilla oli tarve eheyttää tarinallisin keinoin rikkonaisia perhesuhteitaan etenkin äitiin. Aineiston laadullisen luonteen vuoksi on syytä välttää yleistyksiä. Näyttää kuitenkin siltä, että vankeusrangaistuksen saaneiden nuorten perhesuhteet ovat mutkallisempia kuin niiden nuorten, joita tapasimme muissa yhteyksissä ja joiden saamat tuomiot ovat ehdotonta vankeusrangaistusta lievemmiä. Vankilassa olevilla nuorilla oli muita enemmän kokemuksia laitossijoituksista (koulukoti, lastenkoti, nuorisokoti), ja he kertoivat muita enemmän läheisten (etenkin isien ja veljien) rikollisuudesta sekä perheen yhteiskuntaan kiinnittymisen ongelmista, kuten pitkäaikaistyöttömyydestä.

Osa haastatelluista ei ollut elänyt koskaan biologisten vanhempiansa kanssa. Ne, jotka olivat, hahmottivat usein suhteensa isään hyvin erilaiseksi kuin suhteensa äitiin. Maskuliinisuustutkijoiden mukaan perheessä saadaan ensimmäinen kosketus miehisyyteen (Messerschmidt 2000, 85). Läheskään kaikille isä ei edustanut hoivaavaa, vastavuroista ja lapsiin sitoutunutta ”hyvää isyyttä”, kuten isän tavoitteellista roolia (länsimaisessa) nykykeskustelussa usein kuvataan (mt., 142–143). Osalle isän väkivaltaisuus²⁹ perheen sisällä, henkinen tai fyysinen poissaolo lapsuuden arjesta tai isän poliittisesti jännitteinen asema olivat aiheuttaneet katkeruutta. Osa haastatelluista oli itsekin toiminut

²⁹ Väkivallan keskellä kasvaminen ei rajoitu vain maahanmuuttaja- tai kulttuurisia vähemmistöjä edustavien lasten elämään, vaikka tällainen ajattelutapa on valitettavan yleinen jopa virallisissa asiakirjoissa (Pringle 2006, 234–236). 17 prosenttia alle 18-vuotiaista suomalaisista lapsista ja nuorista on nähnyt äitiinsä kohdistuvaa väkivaltaa kotona; heistä joka kymmenes on itse ollut väkivallan kohteena (Oranen 2001, 43; Nyqvist 2007, 13).

väkivaltaisesti parisuhteissaan, mikä ei kuitenkaan ollut haastatelluille ylpeyden aihe – pikemminkin päinvastoin.

Sen sijaan äitejään monet halusivat suojella mielipahalta, huonolta maineelta ja vaikeuksilta, joita heidän tekemänsä rikokset voisivat aiheuttaa. Monet tuntuivat omaksuneen suojelevan ja holhoavan maskuliinisuustyylin (maskuliinisuuksista tarkemmin, ks. luku 2.3) suhteessa äiteihinsä, koska äitien ei arveltu kestävän pojan tuottamia pettymyksiä. Joillakin tämä oli merkinnyt sitä, että äidiltä salataan sellaisia elämänalueita, joihin rikollisuus kytkeytyy. Aleksander puhui paljon ja avoimesti äidistään. Hänen kertomuksestaan piirittyy pojastaan huolehtiva äiti, jolle poika on aiheuttanut paljon huolta. Aleksander on tästä pahoillaan, vaikka hän puhuu näistä tunteistaan kovalla tavalla. Tätä nykyä asetelma on kääntynyt pääläelleen: Aleksander on huolissaan äidistään, jonka on pitänyt jäädä Suomeen poikansa ongelmien takia. Hän kuvaa toiveitaan äidin tulevaisuudesta:

Haastattelija: Joo. Ajattelitteks te silloin ku tulitte, että tuutte ihan lopullisesti vai.

Aleksander: Eei mutsi, ei mutsi oo koskaan niinku lopullisesti tänne. Se niinku pikkasen jo tottunu kylmyyteen, ku se aina, niinku siis jossain, siel [äidin kotimaa] käyny niinku talvella, sielä aina plus kakskyt, ku ei se diggaa yhtään talvee. Se aina haluu lähteä pois täältä.

Haastattelija: Niin joo.

Haastattelija: Mut se ei oo sit, luulet sä, että se lähtee yleensä.

Aleksander: Joo on. Se lähtee nyt, se lähtee joulukuus nyt pariks kuu-kaudeks. Silloin oma kämpä sielä. Nyt ku mä saan itte oman kämpän se lähtee lopullisesti, kun ei se, ei se tost kylmästä oikein lämpee.

Haastattelija: Niin, niin.

Haastattelija: No mitä sä aattelet siit, ku äiti lähtee. Sit äiti asuu [äidin kotimaassa] ja isä [isän kotimaassa] ja...

Aleksander: No sit se on hyvä vaan, ku mutsi lähtee. Se ei haluu kestää mua, mä oon sekoillu niin paljo, kyl aika varmaan senki sit levätä niinku must. Saada oma elämä, eikä aina stressaa mitä mä teen tai mis mä oon.

Haastattelija: Mm, mm. Mut milt milt sust tuntuu jäädä sit tänne?

Aleksander: No siis.

Haastattelija: Äiti lähtee, ohan se kuitenkin.

Aleksander: Ihan, ookoo, onhan mun kaikki frendit täällä. Lapsi tulossa, ei nyt sovi lähtee yhtään mihinkään.

Tämänkaltainen erityisesti äitiä kohtaan tunnettu lojaalisuus ja suojeleminen yhdistyvät monilla individualistiseen pärjäämisen eetokseen. Nuoret ajattelevat olevansa itse vastuussa teoistaan ja niiden seurauksista, he eivät syytä vaikeus-

taan vanhempiaan tai yhteiskuntaa, toisin kuin esimerkiksi 1990-luvulla haastatellut kantasuomalaiset taparikolliset (Kääriäinen 1997). Individualistinen ajatus itsestä oman elämänsä (pakotettuna) sankarina ei ole ongelmaton ottaen huomioon heidän nuoren ikänsä ja rajalliset mahdollisuutensa hallita monimutkaisia elämäntilanteitaan. Kriminaalipoliittisissa asiakirjoissa korostetaan vanhempien osallistumisen tärkeyttä nuorten rikosten viranomaiskäsitelyyn (esim. Nuorisoriikostoimikunnan mietintö 2003, 6–9, 188–189). Etnisten vähemmistöjen nuorten miesten vanhempien (yleensä äitien) täysipainoinen osallistuminen voi estyä osin siksi, että pojat aktiivisesti haluavat pitää heidät tämän elämänpiirin ulkopuolella (ks. myös luku 5.7).

Viranomaishaastatteluissa perheiden vaikutus maahanmuuttajataustaisten nuorten rikollisuuteen näyttäytyi ristiriitaisena asiana. Yhtäältä vanhemmat kuvattiin nuorten asioista tietämättöminä ja kulttuurisesti kauempana suomalaisesta yhteiskunnasta kuin heidän lapsensa. Toisaalta esimerkiksi kriminaalihuollon työntekijät korostivat, että maahanmuuttajataustaiset vanhemmat ovat innokkaammin mukana nuorten kanssa järjestetyissä kriminaalihuollon tapaamisissa kuin kantaväestöön kuuluvat vanhemmat.

Haastattelija: Onks siinä erityishaasteita teidän mielestä, saada kokoon sitä verkostoa tai saada kuulla mikä se elämäntilanne on ollu jossa nää nuoret on rikoksen tehnyt, tavallaan saada kuva siitä?

Kriminaalihuollon työntekijä 1: No ei siinä mun mielest mitään erityisen vaikeuksia. Et se mitä mä oon huomannu, niin että heijän yleensä vanhemmat on aktiivisemmin mukana, tässä ja niinku tulee paikalle ja myös puhuu asiasta ja muuta.

Kriminaalihuollon työntekijä 2: Mikäli sitä kielitaitoo on, ni kyllä ne sinne paikalle tulee ja on kuitenkin kiinnostuneita.

Myös sovittelun yhteydessä vanhempien roolin katsottiin olevan keskeinen, kun maahanmuuttajataustaisten nuorten rikoksia käsiteltiin.

Jafarin kertomus eroaa monista vankeustuomioiden saaneiden nuorten kertomuksista siinä mielessä, että hän kuvaa suhteensa molempiin vanhempiin lämpimiksi ja mutkattomiksi – ennen kuin hän sai tuomion.

Haastattelija: Ootsä aatellu et sä muuttasit vanhempien luota jossain vaiheessa? Vai onks sul joku kiire?

Jafar: No voi olla, ei niin paljon kiire, mut varmaan jossain vaiheessa pakko lähtee.

Haastattelija: Mut ihan hyvät välit sul on sentää näiden tapahtumien jälkeen?

Jafar: Ei oo, just mun välit on tosi huonompana ku ennen mikä mul on ollu, just näiden asioiden takia, niinku mult meni, mä menetin aika paljon niinku juttuja, jos sanotaan suoraan, niinku perhe, koulu, sitte ongelmii tuli, sakkoi, niinku mä jouduin just tänne lastenkotii, niinku aika paljon ongelmii mulle tuli, ku miettii oikee.

Haastatteluhetkellä 19-vuotias Jafar oli muuttanut äitinsä ja veljensä kanssa Suomeen 13-vuotiaana, viisi vuotta isän Suomeen tulon jälkeen. Hän oli asunut vanhempiensa kanssa siihen saakka, kun hän sai tuomion tekemästään rikoksesta (jota hän ei kertomuksensa mukaan ollut tehnyt). Jafar kertoo vanhempiensa odottaneen hänestä paljon: he olivat luottaneet häneen ja uskoneet, että hän löytää hyvän ja mielekkään työn – kuten hän itsekin toivoo. Kuitenkin, tuomio ja siihen liittyvät oikeudelliset toimenpiteet, mielentilatutkimukset, muutaman kuukauden oleskelu tutkintavankilassa ja puolen vuoden mittainen aika lastenkodissa sen jälkeen mursivat perheen sisäisen luottamuksen. Myös oma luottamus tulevaisuuteen on kariutunut, ja toiveammatti – poliisiin työ – on enää pelkkä haave.

Useimmilla haastattelemillamme nuorilla oli tyttöystävä tai vaimo, monilla myös lapsia tai he olivat tulossa isiksi. Kuten edellä totesimme, varsinkin haastattelemillemme vangeille perheen perustaminen tuntui merkitsevän tervetullutta siirtymää rikosten täyttämästä menneisyydestä ”normaalielämään”. Perhe symboloi oikeutettua jäsenyyttä myös yhteiskunnallisessa mielessä. Osin ehkä sen vuoksi monet odottivat ja toivoivat paljon parisuhteiltaan. Parisuhdekumppaniin kohdistuva väkivalta rikkoo tämän usein muutenkin hauraan toiveen. Joillekin se oli tuottanut vankeustuomion.

Parisuhdeväkivalta on ristiriitainen maskuliinisuuden esitys: toisaalta sitä voidaan pitää yhtenä tapana tuottaa maskuliinista hegemoniaa parisuhteessa, toisaalta heikompaan kohdistuvaa väkivaltaa ei pidetä oikeutettuna. Siksi se voi olla yhtä aikaa sekä maskuliinisuuden esitys että sitä murentava teko (Keskinen 2005, 82). Tämä piirre oli näkyvissä myös nuorten tarinoissa, samoin ne muistuttivat parisuhteessaan väkivaltaa tehneiden suomalaisten miesten tapoja kuvata tapauksia (esim. Nyqvist 2001; Lahti 2001)³⁰. Nuorten ymmärryksessä parisuhdeväkivalta ei kytkeytynyt heidän jäsenyyskamppailuihinsa suomalaisessa yhteiskunnassa. Se jäsenyi pikemminkin yksityisasiaksi.

³⁰ On myös syytä korostaa, ettei parisuhdeväkivalta ole pelkästään etnisiin vähemmistöihin luokiteltujen ongelma. Tuoreen kyselytutkimuksen mukaan joka viides parisuhteessa elävä suomalainen nainen on kokenut kumppanin tekemää fyysistä tai seksuaalista väkivaltaa tai sen uhkailua (Piispa 2006, 44).

Kulttuurista tai etnistä taustaa voidaan käyttää monin tavoin hyväksi tehäessä selkoa omasta väkivaltaisesta käyttäytymisestä. Esimerkkinä esittelemme kahden romanitaustaisen nuoren miehen tarinat. 19-vuotias Veijo kärsi vankeusrangaistusta entisen tyttöystävänsä pahoinpitelystä. Tyttöystävä ei ollut Veijon tapaan romani, ja heillä oli yhteinen lapsi, jonka huoltajuudesta heille oli tullut kiistaa. Lisäksi Veijoa oli ärsyttänyt tytön romanikulttuurin sääntöjen vastainen käytös: hän oli muun muassa käyttänyt koruja ja minihametta. Veijo ei katunut eikä hävennyt tekoaan, vaikka uskoi saaneensa ankaran rangaistuksen sen vuoksi, että oli ollut väkivaltainen naista kohtaan. Väki-valta ja siitä seurannut rangaistus ei kuitenkaan ollut muuttanut hänen näkemystään itsestään tai maailmasta.

24-vuotias Risto oli (ollut) vankilassa monenlaisista rikoksista, muun muassa parisuhdeväkivallasta. Kukaan hänen tyttöystävistään ei ollut romani, kuten Risto itse, ja hän kertoi itsekin ottaneensa etäisyyttä romanikulttuurista, mikä oli havaittavissa myös hänen ulkoisesta olemuksestaan. Hän selitti väkivaltaisuuttaan parisuhteessa eri tavoin kuin Veijo. Hän näki parisuhdeväkivallan ja huumeiden käytön ainoina jäljellä olevina linkkeinä omaan romanitaustansa – hän siis väritti romanikulttuuria kielteisillä määreillä. Risto analysoi monipuolisesti eri tilanteita, joissa oli käyttänyt väkivaltaa.

Risto: Mä olin tosi väkivaltainen. Mä huomasin et mä pystyn nyrkeillä ja jaloillani saamaan kaikki mitä mä haluan, kunnioitusta.

Haastattelija: Miten sä jäit kiinni, olisiko kavereiden keskiin tappeluita vai...

Risto: Ne oli yleensä semmosii aika, ne tapahtu keskel kylää tai koulussa tai tollai, et mulla kilahti ihan täydellisesti kiinni, enkä mä sitte ikinä niiden jälkee, mä en ikinä kiistäny mitää mun rikoksia. Aina ku mä oon tehny, kännissä, nykyään juon kerran vuodessa ja... Mulle ei viina sovi ollenkaa, sen takia mä oon lopettanu sen.

Haastattelija: Toisaalta sä sanot, et sillä sai sen kingin aseman, mut toisaalta kilahti, et onks se niinku toisaalta hallittua, mutta toisaalta ei? Vai miten sä sitä ajattelet?

Risto: Joo, ei se, se oli semmosta, et ei se ollu hallinnassa se homma. Mä tein semmosta mitä mä en tahtonu tehdä. Et joskus saatto olla hyvä kaveri, jos se sano jotain poikkiteloin, ni kerran mä vedin kurkut auki siltä. Se oli ihan sellasta raivohullun touhuu.

Haastattelija: Olikse, olitsä sillon jossain huumeissa tai kännissä vai...

Risto: Kännissä. Kännissä ne kaikki mun rikokset on tehty.

Haastattelija: Miten se sillon kolmetoistavuotiaana, millanen kokemus se oli, muistatsä, mitä se poliisi sitte, miten sua kuulusteltii tai miten se

--

Risto: Mä muistan sen vaa, et mä olin tosi surullinen. Aina mitä mä oon ollu poliisin kans tekemissä, se tilanne on tavallaan saanu jonku päätöksen. Et pääsee eteenpäin jossain asiassa. Et mul on semmonen kokemus. Tietyl tavalla. On mulla huonojaki kokemuksia mutta ne johtuu suurelta osalta itestä. Ja siitä, et poliisit ei monesti ymmärrä sitä tilannetta, et mikä et ne ottaa tapauksen, et tää on tapaus yks, tapaus kaks, tapaus kolme. Pitäis olla enemmän sosiaalista se työ.

Risto kuvasi ristiriitaisesti itseään suhteessa muihin ihmisiin ja itseään parisuhteessa. Kun hän puhui suhteistaan muihin ihmisiin yleisellä tasolla, hän piti itseään sosiaalisesti lahjakkaana persoonana, joka kykenee paitsi ymmärtämään, myös manipuloimaan muita. Parisuhteen ulkopuolella hän kertoi käyttäneensä väkivaltaa tarkoitushakuisesti itsepuolustukseen, kunnioituksen ja maineen saavuttamiseen. Parisuhteessa hän luonnehti itseään toisin. Väkivalta oli ollut tunteiden ilmaisua ja johtunut siitä, ettei hän ollut kyennyt käsittelemään vaikeita tunteitaan, mitä hän selvästi häpesi: ”mutta se on enemmän ehkä itte mulle ollu sitte kova tikki se, ottanu omalletunnolle, et on naista lyöny”. Hän oli erityisen motivoitunut työskentelemään parisuhdeväkivallan lopettamiseksi nyt, kun oli tulossa isäksi. Hän oli ilmoittautunut vankilassa järjestettävälle vihanhallintakurssille, jolta odotti paljon. Riston kertomuksessa parisuhdeväkivallasta puhuminen merkitsi siirtymää. Omaksamalla emotionaalisesti heikon miehen position hän viestitti valmiutta muutokseen. Hän toivoi tulevansa vastuulliseksi kumppaniksi ja isäksi.

Myös 24-vuotias Omar kertoi tekemästään parisuhdeväkivallasta. Löysimme hänet haastateltavaksi sovittelutoiminnan kautta. Hän tuli haastatteluun avopuolisonsa kanssa, ja he odottivat kolmatta lastaan. Puoli vuotta aiemmin he olivat osallistuneet sovitteluun Omarin tekemän pahoinpitelyn vuoksi. Omar oli haluton puhumaan tapauksesta yksityiskohtaisesti mutta kertoi hie-man Riston tapaan menettäneensä hermonsä, kun hänen vaimonsa oli loukannut häntä. Hän katui tekoaan, tuntui olevan häpeissään ja syytti siitä ”omaa tyhmyyttään”.

Omar: Naiset puhuu paljon ja arka paikka osuu, joten vähän käsillä käytin ja noin päin. Mä oon tyhmä, mä tiedän, joskus. Ja sitten sovittiin ja edelleenki ollaan yhdessä elätään.

Haastattelija: Just, joo. Okei.

Omar: Ja se ei toistunu toista kertaa, eikä toistu ikinä.

Hän ei nähnyt etnisellä taustallaan (hän oli muuttanut Suomeen Somaliasta) yhteyttä tapahtuneeseen, toisin kuin puhuessaan muualla tekemästään väkival-

lasta. Hän vakuutti tapauksen olleen ainutkertainen ja ettei väkivalta tule toistumaan. Kertomuksessaan hän omaksui Riston tavoin emotionaalisesti heikon miehen aseman. Ristosta poiketen hän uskoi jo oppineensa olemaan käyttämättä väkivaltaa parisuhteessaan. Omarin tarinassa jää epäselväksi, miten paljon sovittelu on vaikuttanut hänen päätökseensä lopettaa väkivalta.

Nämä kolme kertomusta paljastavat kolme erilaista tapaa kytkeä etninen tai kulttuurinen tausta parisuhdeväkivallan tarkasteluun henkilökohtaisella tasolla. Omar ei liittänyt etnistä taustaansa tekemäänsä parisuhdeväkivaltaan, Risto näki sen hävettävänä jäänteenä miehisestä romanikulttuurista itsessään, kun taas Veijo piti rikostaan kulttuurisesti motivoituna ja konstruoi itsensä etnisen vähemmistön edustajaksi, jonka tekemä rikos saa oikeutuksensa oman kulttuurin normiston seuraamisesta, vaikka tämä toiminta on ristiriidassa valtakulttuurin normiston kanssa (Bovenkerk & Yesilgöz 2004, 86–88).

Väkivallan lopettamiseen tähtäävien interventioiden olisi oltava herkkiä väkivallan käsitteellistämiseen liittyville sukupuolittuneille ja kulttuurisille ulottuvuuksille. Tämä on erittäin haastava tehtävä, sillä ne ovat usein heikosti tiedostettuja ja siten vaikeasti käsiteltäviä asioita. Väkivallan käsittely kulttuurisesta näkökulmasta sisältää sen riskin, että väkivaltainen teko tulee kulttuurisesti selitetyksi, jolloin väkivalta sosiaalisena suhteena ja yhteiskunnallisena ongelmana jää varjoon. Kulttuuriset tulkintamallit eivät kuitenkaan ole vähäpätöisiä ihmissuhteiden rakennusaineiksi.

Tämänkaltaisten monimutkaisten aiheiden käsittelyssä viranomaisten keskustelua leimaa varovaisuus. Helposti nojaututaan siihen, ettei asiasta ole riittävästi tietoa tai ei ole riittäviä resursseja, jotta ongelmiin voitaisiin asianmukaisesti puuttua. Veijon, Riston ja Omarin tarinoiden perusteella vaikuttaa siltä, että ainakin osittain he olivat kokeneet saaneensa tukea omille näkemyksilleen, esimerkiksi sille, että väkivalta olisi tunteiden ilmaisua ja miehisen heikkouden osoitus. Tällöin tekijän nähdään käyttäytyvän vaistonvaraisesti ilman, että hän itse kontrolloisi tilannetta. Jos tätä ymmärrystä ei haasteta, myös väkivallan uhrin voidaan nähdä olevan vastuussa siitä, ettei tilanne eskaloitu väkivallaksi. Interventioiden haasteena onkin kehittää tapoja haastaa parisuhdeväkivaltaa oikeuttavia näkemyksiä rakentavalla ja miesten näkökulmasta vakuuttavalla tavalla.

4.2 Kamppailua emotionaalisista jäsenyyksistä: rikollisuuden nuorisokulttuuriset selitykset

Ryhmään kuulumisen ja ystävyysuhteiden merkitystä korostava nuorisokulttuurinen ulottuvuus nousi keskeiseksi nuorten rikollisuuden selittäjäksi nuorten omista tulkinnoissa. Monet tässä luvussa analysoimamme tekijät kertovat samalla nuorten laajemmista yhteiskunnallisista jäsenyysskamppailuista. Vaikka yhteiskunnallinen ja nuorisokulttuurinen ulottuvuus kietoutuvat yhteen, keskitymme seuraavaksi nimenomaan jälkimmäiseen eli nuorten ryhmäsuhteiden analysointiin.

Nuoret kertoivat monista ystävistään, mutta ystävyysuhteita saatettiin kuvata vaikeiksi tai jatkuvasti vaihtuviksi. Muutama nuori kertoi luotettavien ystävien puuttumisesta ja yksinäisyydestä. Ystävyysuhteisiin ja nuorisokulttuuriseen jäsenyyteen liittyvät asiat muodostivat tutkimuksellisesti haastavan kentän: huolimatta niiden tärkeydestä nuoret eivät olleet erityisen halukkaita keskustelemaan niistä syvällisesti. Tähän voi olla monia syitä.

Ensinnäkin nämä teemat saattavat olla hankalasti irrotettavissa itsenäiseksi ulottuvuudekseen muista arjen kysymyksistä, ja ne saavat merkityksensä suhteessa muihin jäsenyysneuvotteluihin yhteiskunnassa. Useimmiten nuoret sivusivat ystävyysuhteitaan puhuessaan koulu- ja perhesuhteistaan sekä tekemistään rikoksista. Myös rasismikokemukset määrittävät vahvasti nuorten ryhmään kuulumista tai ulkopuolisuutta. Suuri osa tutkimistamme nuorista kertoi kokeneensa verbaalista tai fyysistä häirintää etnisen tai perhetaustansa tai ulkonäkönsä vuoksi. Nämä kokemukset ovat moninaisia, mikä kyseenalaistaa näkemyksen yhtenäisestä marginaalissa elämisen kokemuksesta (esim. Young 2003) ja osoittaa, että etniset hierarkiat määrittävät ja eletään todeksi eri tilanteissa eri tavoin.

Kaveriyhteisöllisyyttä leimaa hauraus ja joillakin nuorilla myös pelko kavereiden menettämisestä, mikä osaltaan vaikuttaa siihen, että omaa paikkaa kaveripiirissä pyritään tavoittelemaan vaikenemalla omista vaikeista kokemuksista. Jotkut tutkimamme nuoret kertoivat pelkäävänsä liikkua julkisilla paikoilla heihin liitetyn erilaisuuden leiman vuoksi, mikä liittyi useimmiten heidän ihonväriinsä. Ulkoiseen olemukseen kytkeytyvä häirintä perustuu usein karkeaan leimaamiseen: muun muassa romani- tai vietnamilaistaustaiset nuoret kertoivat itseään nimitellyn ”neekereiksi”. Tällaiset kokemukset voivat synnyttää nuorissa vihan tai turhautumisen tunteita tai halua vetäytyä sosiaalisesta vuorovaikutuksesta.

Toiseksi, ystävästä puhuminen voi olla hankalaa sen vuoksi, että usein ystävät liittyivät nuorten tekemiin rikoksiin, joiden muistelu tutkimushaastattelussa saattaa olla emotionaalisesti vaikeaa. Ystävyys-suhteet ovat saattaneet rikosten tekemisen myötä muuttua ongelmallisiksi tai kariutua. Monimutkaisella tavalla rikosten tekemiseen kytkeytyviä ystävyys-suhteita on myös voinut olla vaikea verbalisoida ennestään tuntemattomille tutkijoille.

Nuorten kertomusten perusteella tarkastelemme tässä alaluvussa neljää teemaa. Ensinnäkin tuomme esiin monikulttuuristen nuorisoryhmien vaihtelevaa luonnetta. Toiseksi pohdimme ystävien merkitystä tuen ja turvan lähteinä. Nuoret puhuvat tästä erityisesti silloin, kun lapsuuden perhe on rikkonainen tai sitä ei ole. Kolmanneksi nuorten tarinoissa painottuu rikosten tekemisen ryhmäluonne, josta puhutaan varsin pinnallisesti viranomaishaastatteluihinsa. Neljänneksi osoitamme, miten merkittävässä asemassa arkipäivän rasismi on nuorten rikollisuuden selittäjänä nuorten omissa tarinoissa.

4.2.1 Monikulttuuriset nuorisoryhmät perheen korvikkeena?

Haastattelemamme nuoret pohtivat monikulttuurisuutta sangen epäsuorasti puhuessaan ystävästään tai muista heitä koskettaneista nuorisokulttuurisista yhteisöistä. Kertomuksissa ei käytetty sellaisia käsitteitä kuin ”etnisyys” tai ”monikulttuurisuus” samalla tavoin kuin viranomaisten keskusteluissa, jotka heijastelevat nuorten tarinoita suuremmin julkisten puhetaiposten konventioita. Tämä ei tietenkään tarkoita sitä, etteivätkö monikulttuuriset kohtaamiset olisi heidän arkipäiväänsä tai etteivätkö nuoret olisi kokeneet tullessa luokitelluiksi erilaisiksi taustansa vuoksi. Nuorten antamien vihjeiden ja tarinoiden tulkinta vaatii tutkijalta erityistä hienovaraisuutta, jotta on mahdollista tehdä päätelmiä monikulttuurisuuden merkityksistä nuorten elämässä. Esimerkiksi seuraavassa Jafarin haastattelukatkelmassa kuvastuu, miten hyvän päivän tuttuus samasta maasta Suomeen muuttaneisiin nuoriin ei mitenkään yksiselitteisesti merkitse ystävyyttä tai yhteenkuuluvuuden tunnetta:

Haastattelija: Onks teil täällä niinku sellasta tiivistä iranilaisten yhteisöä, tai onks sul paljon iranilaisia kavereita, tai sun vanhemmilla?

Jafar: Mä tunnen aika melkein kaikki iranilais, meidän ikäsiä, melkein kaikki. Emmä liiku iranilaisten kanssa paljon. Niinku on mulla yks frendi, kuka on Iranista, mutta täällä neljätoist vuotta, se oli neljävu-

tiaana ku se tuli, mut sen kaa mä oon aika paljon, melkein niinku joka päivä, mut emmä niinku muute oo iranilaisten kanssa paljo liikkunu.

Haastattelija: Just. Mut tunnet kuitenkin?

Jafar: Tunnen joo kaikki melkein, melkein kaikki mun ikäset, emmä tunne ihan kaikki iranilaiset, ketkä asuu Suomessa, mutta Helsinki, Espoo, Vantaa, nää melkein mä tunnen.

Monet haastatellut kertoivat ystäväpiirinsä koostuvan erilaisia etnisiä taustoja edustavista nuorista. Nuorten kertomuksista saa sen kuvan, että etnisyyden merkitys vaihtelee suuresti paitsi ystäväpiirin sisällä, myös tilanteiden ja tapahtumien mukaan. Aiemmin siteeratulle Aleksanderille tämä oli niin itseltään selvä asia, ettei hän vaivautunut pohtimaan sitä tarkemmin. Hänelle kaveripiirin moni-ilmeisyys kertoo pikemminkin yksilöiden kuin kulttuurien moninaisuudesta. Hän ei tulkinnut ystäviensä tai ihmissuhteidensa perustuvan kulttuuriseen yhteenkuuluvuuteen palautuvaan solidaarisuuteen, vaan piti ystäviään ja ihmisiä yleensä yksinkertaisesti joko hyvinä tai pahoina tyyppeinä.

Aleksanderin tarina oli tässä mielessä niin yksiselitteinen, että voidaan jäädä pohtimaan, oliko kysymys monikulttuurisuudesta tietoisesti kyseenalaistettu tilanteessa, jossa tutkijat etsivät monikulttuurisuudelle nuorten arjesta kumpuavia merkityksiä. Oliko siis kyseessä tietynlainen vastapuhe yhteiskunnan vallitsevalle puhetavalle, jossa eri taustoista tulevien yhteenkuuluvuutta helposti määritellään nimenomaisesti monikulttuurisuuden ja etnisyyden termein?

Nuorten kertomusten perusteella muihin etnisiin vähemmistöihin luokiteltaviin nuoriin saattaa muodostua hyvin läheiset ja jopa perheenomaiset suhteet. Romanitaustainen Teuvo kertoi Kosovosta Suomeen muuttaneen parhaan ystävän olevan hänelle kuin veli. Vaikka suhde suomalaisuuteen ja omaan etniseen taustaan vaihtelee Teuvon ja hänen ystävänsä kesken, heitä yhdistää tietynlainen arkipäiväiseksi muodostunut kamppailu oikeutetusta paikasta suomalaisessa yhteiskunnassa ja kaveripiirissä. Näyttää siltä, että mitä vaikeammat tai olemattomammat nuorten perhesuhteet olivat, sitä enemmän he etsivät sosiaalista ja emotionaalista tukea ystäviltaan. Ystävät saattoivat olla tällöin paitsi emotionaalisen turvan, myös taloudellisen tuen lähteitä. Silti osa haastatelluista on joutunut selviytymään elämässään lähes kokonaan vailla luotettavia ihmissuhteita.

Monissa tarinoissa ”toiseuden” tai ”erilaisuuden” kokemus suomalaisessa yhteiskunnassa näyttäytyy omia kulttuurisia perinteitä tai kansallista taustaa tärkeämpänä asiana. Teuvo kuvaa kiinnostavasti, ettei hänen lähimpään ystäväpiiriinsä kuulu ainuttakaan romanitaustaista nuorta. Myös iranilaistaustainen Jafar kertoo lähimpien ystäviensä olevan ”ulkomaalaisia”, ei tosin iranilaisia.

Tämä havainto haastaa pohtimaan nuorten jäsenyyskamppailuja ja integraatiota. Usein tässä yhteydessä kysytään, onko mahdollista säilyttää oma kulttuurinen tausta ja integroitua samanaikaisesti uuteen yhteiskuntaan. Kysymys ei ota huomioon sitä, että yksi tärkeimmistä etniseen vähemmistöön määriteltyjen nuorten asemista on se, että ympäröivä yhteisö luokittelee heidät ”erilaiseksi” tai ”ulkopuoliseksi”. Tämä muodostuu usein tärkeämmäksi nuorten identiteetin ja sosiaalisten verkostojen rakentumisen määrittäjäksi kuin se, että he ovat taustaltaan ”venäläisiä” tai ”somalialaisia”. Jäsenyyden lunastamiseen liittyvät arkipäiväiset kamppailut voivat toimia yhtenä yhdistävänä tekijänä. Hauraasta jäsenyydestä sekä ulkopuolisuuden vaihtelevista kokemuksista voi tulla kaveripiiriä yhdistävä identiteetti, millä voi olla sekä emotionaalisesti tukea antavia että sosiaalisesta ympäristöstä eristäviä vaikutuksia (myös Rastas 2007; Keskisalo 2003).

Kuten Anna Rastas (2005, 98) toteaa, rasismi [tai yleisemminkin erilaisuuden arkiset kokemukset] tuottaa identiteettejä, jotka eivät ole perinteisessä mielessä etnisiä identiteettejä eivätkä myöskään alistettujen leimattuja identiteettejä. Tällainen yhteisiin kokemuksiin perustuva kuuluminen voi tarjota paikan, jossa nuorten on mahdollista purkaa syrjityksi tulemisen kokemustaan ilman että joutuu pelkäämään ystävien reaktiota. Näissä ryhmissä voidaan myös ottaa jäsenyysmäärittelyt omiin käsiin osoittamalla, ettei kanta-väestön nuorilla ole sisäänpääsyä. David Morley (2003, 179) nimeää tämänkaltaisen yhteenkuuluvuuden ”strategiseksi essentialismiksi” korostaen, että myös tällainen vastarinnan muoto on yhteiskunnallisesti tunnistettava ja sille on annettava oma tilansa. Tutkimillamme nuorilla keskeinen kysymys on, millä tavoin omaehtoiseen yhteenkuuluvuuteen perustuva vastarinta tukee nuorten elämäntilaa. Viranomaiset tiedostivat tai tukivat varsin vähän tämänkaltaista yhteenkuuluvuutta.

4.2.2 Ystävyysuhteet ja rikokset

Nuoret kertoivat tehneensä rikoksia usein julkisilla paikoilla ja ryhmissä, poikkeuksena parisuhdeväkivalta. Nuorten ryhmäsuhteet ovat olleet monissa nuorisorikollisuutta selvittävien kriminologisten tutkimusten kiinnostuksen kohteena (esim. Sutherland 1947; muista tutkimuksista Salmi 2004; 34–47; Nuorisorikostoimikunnan mietintö 2003, 30, 35).

Alakulttuuritutkimuksissa nuorten alakulttuurit on perinteisesti nähty kollektiivisena vastauksena nuorten marginaaliseen positioon. Marginaalisuus on

alakulttuuriteorioissa katsottu liittyvän erityisesti nuorten luokkataustaan pikemminkin kuin moninaiseen sukupuolen, etnisen, sosiaalisen ja taloudellisen aseman kokonaisuuteen. (Mm. Cohen 1955.) Alakulttuuriteorioissa on toisaalta analysoitu sitä, millä tavoin keskiluokkaiset normit ja elämäntyyli otetaan käsittelyyn tilanteessa, jossa nuoret eivät onnistu tavoittamaan keskiluokkaista elämää. Toisaalta on esitetty, millä tavoin työväenluokkainen tausta periytyy, ja millaisia kulttuurisia elementtejä se siirtää nuorten kulttuureihin sukupolvi- ketjun tavoin (mm. kovuus, maskuliinisuus, jännitys) (Miller 1958).

Alakulttuuriteorioita on kritisoitu siitä, että niihin liittyy turhan usein deterministinen oletus nuorten alakulttuureista. Näin ollen se, millä tavoin nuoret itse vaikuttavat omien ryhmiensä muodostumiseen ja niiden yhteiskunnalliseen paikkaan, jää toisarvoiseksi kysymykseksi. (Muncie 1999; Terpstra 2006; Klein 2006.) Samoin kriminologisesti virittyissä tutkimuksissa on usein keskitytty selvittämään nuorisoryhmien tai -jengien rakennetta ja ryhmän jäsenten keskinäisiä suhteita (Sarnecki 1991, 154–181). Verkostotutkimuksissa on taas tutkittu muun muassa sitä, miten yksittäisten rikoksentekijöiden sosiaaliset verkostot rakentuvat niin kavereiden kuin muiden ihmissuhteiden tasolla (Pettersson 2003, 2005).

Tässä tutkimuksessa emme keskity nuorten muodostamien ryhmien rakenteiden tai ominaisuuksien analyysiin vaan pohdimme pikemminkin sitä, mikä merkitys ryhmien välisillä suhteilla ja ryhmän rakentumisesta koskevilla tekijöillä on nuorten tekemien rikosten kannalta, sekä millaisilla ehdoilla haastattelemamme nuoret kertovat päässeensä ryhmän jäseniksi. Kohdistamme katseemme ryhmään kuulumiseen liittyviin ehtoihin ja siihen, millä tavoin kysymys etnisyydestä ja sukupuolesta on läsnä näissä ryhmien välisissä suhteissa. Etnisiin vähemmistöihin luokitelluilla nuorilla kysymys ryhmään kuulumisen ja ulos jättämisen välisestä jännitteestä on erityisen merkittävä: kuten jatkossa osoitamme, nuorten kertomuksissa rikokset kuvataan usein vastauksina epäoikeudenmukaisuuden kokemuksille.

Monet nuorista kertoivat siitä, kuinka he olivat vähitellen luopuneet erilaisista musiikki- tai liikuntaharrastuksistaan, ja päihheet ja rikokset olivat saaneet yhä keskeisemmän aseman heidän vapaa-aikanaan. Näyttää siltä, että harrastusten pois jäämistä ei ole pidetty erityisen huolestuttavana asiana koulussa tai muualla nuorten aikuisverkostoissa. Tämä havainto herättää kysymyksen ennaltaehkäisystä: jos se on sekä kriminaali- että nuorisopolitiikan julkilausuttu painopistealue, niin poliittiset tavoitteet ja käytännön toimenpiteet eivät näytä aina kohtaavan. Pienet asiat voivat olla merkittäviä ennalta ehkäiseviä voimavaroja. Haastattelemamme sosiaalityöntekijä peräänkuulutti nykyistä

parempaa herkkyyttä tunnistaa ja tukea joustavasti niitä arjen asioita, jotka ovat tärkeitä yksittäisten nuorten elämässä. Esimerkiksi monien nuorten miesten syrjäytymistä voisi yrittää ehkäistä nykyistä määrätietoisemmin nimenomaan erilaisten harrastusten tukemisen avulla, vaikkapa liikuntaseteleillä, jos nuorella ei ole taloudellisia resursseja osallistua niihin harrastuksiin, joihin hänen kaveripiirinsä voi osallistua. Kyse ei ole ainoastaan yksittäisten harrastusten tukemisesta vaan laajemmin sen arvioinnista, millä tavoin harrastus- ja vapaa-ajan toiminnot voisivat olla tasavertaisesti avoimia kaikille Suomessa asuville nuorille.

Monikulttuuriset nuoret, vapaa-aika ja kansalaistoimintaan osallistuminen -tutkimushankkeen kyselyyn vastanneet maahanmuuttajataustaiset nuoret toteivat, että yksi merkittävin este heidän osallistumiselleen nuorisotyön tarjoamiin toimintoihin on muiden nuorten ja aikuisten ohjaajien ennakkoluuloiset asenteet pikemminkin kuin omien vanhempien kielteiset asenteet suomalaisia vapaa-ajan toimintoja kohtaan (Harinen 2005). Tämä tulos pakottaa arvioimaan muun muassa sitä, mitä paikallisten nuorisotalojen avoimuus käytännössä tarkoittaa, ja millä ehdoin avoimuutta edistetään.

Aiemmin toimme esiin, että haastattelemiemme nuorten ystäväpiirit olivat usein monikulttuurisia. Siten myös rikoksia tekevissä nuorisoryhmissä oli heidän mukaansa ollut usein eri kansallisista ja kulttuurisista taustoista tulevia henkilöitä, kuten on havaittu muualla Pohjoismaissa tehdyissä tutkimuksissa (Pettersson 2003, 156–159) sekä Suomessa tilastoidussa maahanmuuttajataustaisten henkilöiden ryöstörikollisuudessa (Sisäasiainministeriön poliisiosasto 2001, 13–14). Nämä kuvaukset voi nähdä vastapuheena sellaiselle kriminaalipoliittiselle tiedolle, jossa ”Suomen kansalaisten” ja ”ulkomaan kansalaisten” rikollisuus asetetaan vastakkain tilastoluokitusten mukaan.

Vaikka nuoret kuvasivat rikoksiin johtaneita tapahtumia usein ajautumisena ystävien kanssa, rikosten tekeminen nähtiin vahvasti myös omana valintana, jonka seurauksista on kannettava vastuu. Tämäntyyppinen yksilön vastuuta ja pärjäämisen eetosta korostava puhetapa sisältää riskin kaikkien ongelmien käsittelystä yksilötasolla ja siitä, että syyllinen niihin löydetään vain henkilöstä itsestään. Romanitaustainen Teuvo kiteyttää asian seuraavasti:

Et ku moni sanoo, et kaverit veti mukaan siihen hommaan, mutta se on mun mielestä aika väärin sanottu, et se on. Ei kukaan voi päättää, mitä toinen tekee tai silleen, kyl siihen omast pääst pitää mennä.

Sukupuoli on tärkeä ystävyysuhteiden ja rikollisuuden välisen yhteyden määrittäjä siitä huolimatta, että sekä haastattelemamme nuoret että viranomaiset puhuivat siitä vähän³¹. Rikollisuus mielletään varsin miehiseksi elämämpiiriksi. Rikosten tekeminen on monien mielestä paitsi lainsäädännön, myös naisten ja tyttöjen sukupuolta säätelevien sosiaalisten normien vastaista toimintaa. Tämä tuli esiin myös haastattelemiemme nuorten näkemyksissä. Kuten edellä toimme esiin, tyttöystävä oli monille haastatelluille erittäin merkityksellinen henkilö. Tyttöystävä symboloi itsenäistymistä ja aikuisuutta. Lisäksi parisuhde merkitsi usein intiimiä turvapaikkaa ja vastakohtaa nuorten miesten ajoittain kovalle elämäntavalle. Tyttöjen osallistumisesta rikosten tekemiseen ei juuri puhuttu, mutta varsinkaan tyttöystävien ei haluttu olevan mukana rikoksissa. Nuorten puheista välittyvä kuva miehisestä rikosten maailmasta, jota tytöt voivat seurata sivummalla tai josta he voivat olla kokonaan sivussa, korkeintaan ”ymmärtää” poikien elämäntapaa. Samantyyppisiä havaintoja on tehty tyttöjen asemasta skiniyhteisöissä (Perho 2002).

Viranomaishaastatteluissa meille kerrottiin rikoksia tehneiden maahanmuuttajataustaisten nuorten tyttöjen jengeistä, mutta tilastollisen analyysimme perusteella rikollisuuden sukupuoliero on maahanmuuttajataustaisilla nuorilla suurempi kuin kansalaisuudeltaan suomalaisilla nuorilla (ks. luku 3.2; myös Iivari 2006, 85; vastaavanlaisia havaintoja Saksasta, ks. Schäfer 2004, 74). Joissakin maahanmuuttajaryhmissä tytöt saattavat kokea vanhempiensa kulttuurin ja uuden kotimaan tapojen välisen ristiriidan vahvemmin kuin pojat. Heidä saatetaan myös kontrolloida perheissä tarkemmin kuin poikia, jolloin heidän omaehtoinen elämämpiirinsä on pienempi kuin pojilla. He ovat myös saattaneet aktiivisesti sisäistää sopeutuvan tyttökulttuurin arvot ja normit keinoon selvittää uusissa olosuhteissa, vaikka osa saattaa myös haastaa vanhempiensa auktoriteettia.

Rikosten seuraamukset olivat usein vaikuttaneet haastateltujen ystävyysuhteisiin, sillä monet kertoivat yrittäneensä päästä eroon rikollisesta menneisyydestään ja siten myös vanhoista ystävistään. 24-vuotias Andrew toteaa, että haluaisi pitää vain joihinkin harvoihin ystäviinsä yhteyttä vankilasta vapauduttuaan:

³¹ Sukupuolen näkymättömyys ei ole yllättävää suomalaisessa keskustelukulttuurissa, jossa erilaisia sukupuoleen, sosiaaliseen asemaan tai etnisyyteen perustuvia eroja ei ole haluttu korostaa. Sen sijaan on korostettu konsensuaalisuutta tai yksilöllisyyttä, esimerkiksi hyvinvointivaltiota rakennettaessa. Viime vuosikymmeninä lisääntynyt maahanmuutto on tuonut etnisyyden aikaisempaa näkyvämpään asemaan, vaikkakin ristiriitaisella tavalla.

On niitä pari. Kaikki muut on semmosii niinku, turhaa, ei jaksa niinku. Ei haluis enää tämmösis, ei tää oo sen arvosta.

Nuorten miesten yhteisöissä saattaa elää vahvana lojaalisuuden vaatimus. Sen rikkominen esimerkiksi pyrkimällä eroon rikollisesta elämäntavasta tai paljastamalla viranomaisille arkaluontoisia asioita yhteisöstä, rikkoo perustavalla tavalla tuota periaatetta vastaan (Honkatukia, Nyqvist & Pösö 2007). Jotkut nuoret kertoivat kokeneensa uhkailua, jonka vuoksi he olivat tunteneet itsensä yksinäisiksi, haavoittuviksi ja epävarmoiksi – etenkin jos sukulaisuussuhteiden antama tuki oli vähäinen. Toisaalta ystävien jättäminen voi merkitä paitsi yksinäisyyttä, myös sosiaalisen identiteetin ja ryhmään kuulumisen uudelleenarviointia. Vastikään Suomeen muuttaneille nuorille tällaiset kokemukset voivat olla erityisen vaikeita, sillä heillä ei välttämättä ole pitkäkestoisia, vahvoja sosiaalisia verkostoja Suomessa.

4.2.3 Arkipäivän rasismi ja väkivalta nuorten kokemuksena

Olemme aiemmin analysoineet perheen sisällä tapahtuvaa väkivaltaa. Yleisemmin haastatellut puhuivat kuitenkin muissa arjen konteksteissa kohtaamistaan ja tekemästään väkivallasta. Osa oli saanut tuomion väkivaltarikoksista (eriasteisia pahoinpitelyjä, tapon yrityksiä) ja osa oli muuten kohdannut väkivaltaa erilaisissa arjen ympäristöissä, kuten koulussa tai muissa instituutioissa, kadulla tai muissa julkisissa tiloissa. Nuoret kertoivat asemastaan niin väkivallan tekijöinä kuin uhreina. Usein väkivalta liittyi arkipäivän rasistisiin tilanteisiin, mikä ei tarkoita pelkästään väkivallan vaan verbaalisten ja muiden hienovaraisempien eron tekemisen muotojen, kuten etnisen taustan perusteella kiusaamisen kohteeksi joutumista. Vankilan sisällä tapahtuvasta väkivallasta puhuttiin vähemmän; tyypillisesti teemaa välteltiin tai se ohitettiin nopeasti (ks. myös luku 5). Nuoret mainitsivat myös huumekauppaan liittyvän väkivallan, mutta siitä ei useinkaan haluttu kertoa yksityiskohtaisesti.

Haluamme tuoda näkyväksi nuorten arkipäivän rasismin ilmenemismuotoja ja heidän pohdintojaan rasismista paitsi siksi, että rasismilla ja syrjinnällä on merkittävä sijansa nuorten rikollisuuden taustalla, myös tarjotaksemme nuorten kanssa toimiville tahoille tietoa rasismin asemasta maahanmuuttaja- ja romaninuorten elämässä. Viranomaishaastatteluisissa rasismi oli vaikea ja helposti sivuun jäävä puheenaihe, kuten myöhemmin tarkemmin analysoimme

(luku 5). Tämä heijastaa yhteiskunnallista tilannetta, jossa lainsäädännöllisistä uudistuksista huolimatta esimerkiksi rikosoikeusjärjestelmän käytännön valmiudet tunnistaa rasismia kaltaisia monimutkaisia sosiaalisia ilmiöitä nuorten rikollisuuden taustalla ovat heikohkot. Nuorten kokeman rasismia käsittely vaatii paitsi tietoa rasismia monikasvoisuudesta, myös herkkyyttä ja motivaatiota kuunnella nuorten omia kokemuksia ja kertomuksia.

Analysoimalla erilaisia maskuliinisuuksia suhteessa väkivaltaan on mahdollista tuoda esiin ruumiillisuuden, iän ja etnisyyden merkityksiä poikien/miesten välisten hierarkioiden rakentumisessa (ks. tarkemmin luku 2.3). Suvi Keskinen (2005, 90) on kutsunut tätä ”erojen näkökulmaksi väkivaltaan”. Tarja Tolonen (2001, 187–202) on erotellut tämäntyyppisellä otteella peruskoulun yläasteella olevien poikien erilaisia maskuliinisuustyylejä (kovis-, nörtti- ja tavallisuutta korostavat tyylit), jotka muodostuivat suhteessa poikien kykyyn tapella. Aineistomme on tällaisen analyttisen otteen näkökulmasta rajallinen, sillä emme pyytäneet haastateltavia pohtimaan elämäänsä erityisesti nuorina miehinä.

Haastateltavat eivät usein puhuneet avoimesti sukupuolesta. Väkivalta ja arkipäivän rasismi ovat kuitenkin teemoja, joissa sukupuoli ja maskuliinisuuden hierarkiat välittyivät nuorten kertomuksiin, kuten havaittiin myös Saksassa asuvien venäläistaustaisten nuorten rikollisuutta koskevassa tutkimuksessa (Schäfer 2004, 76–79). Analysoimme seuraavassa tarkemmin kahta eri kontekstia: kaduilla ja julkisissa paikoissa sekä koulussa tapahtuvaa rasismia ja väkivaltaa.

Ennen varsinaista analyysia on syytä huomauttaa, että siihen, minkä aseman väkivalta ja maskuliinisuus saavat nuorten kertomuksissa saattaa vaikuttaa myös haastattelutilanne ja sen vuorovaikutus. Selonteko tehdyistä rikoksista kahdelle naispuoliselle haastateltavalle on varmasti erilainen kuin se olisi vaikkapa samaa etnistä ryhmää edustaville miehille.

Rasismi ja väkivalta julkisissa tiloissa

Monet haastateltavat kertoivat henkilökohtaisista kokemuksistaan, joissa julkisessa tilassa tapahtunut väkivalta oli kytkeytynyt tavalla tai toisella arkipäivän rasismikokemuksiin. Kaikki haastateltujen rikosoikeusjärjestelmässä käsitellyt väkivaltatapaukset eivät kuitenkaan liittyneet nuorten omien tulkintojen mukaan etnisiin jännitteisiin, vaikka osapuolet olivat olleet eri etnisistä ryhmistä. Muutamit haastatellut eivät nähneet rasismilla olleen tekemistä heidän

kadulla kohtaamansa ja tekemänsä väkivallan kanssa. Osa liitti väkivallan nimenomaan etniseen taustaansa. Osalla taas väkivalta oli kuulunut huumehöyryiseen elämään, josta heillä ei ole selkeitä muistikuvia – ”menin hölmönä ryöstään kioskin sekavuuspäissäni”.

Silti monille väkivallan kohtaamisen mahdollisuus heidän etnisen taustansa vuoksi tuntui olevan jokapäiväinen asia, ei välttämättä jatkuvasti ahdistava pelko, mutta asia, johon on varauduttava. Näyttääkin siltä, että haastattelemiemme nuorten miesten julkinen toimintatila ehdollistuu ja rajautuu monin tavoin juuri rasismikokemusten tai niihin varautumisen vuoksi. Somalipoikia tutkineen Petri Hautaniemen (2004, 97) sanoin he ”joutuvat neuvottelemaan läsnäolonsa oikeutuksesta [julkisissa tiloissa] aivan eri tavalla kuin valkoihoiseksi mielletyt suomalaiset”. Moni puhui konflikteista kantaväestön nuorten miesten kanssa, mutta kertomuksissa nousivat esiin myös eri etnisiin vähemmistöihin luokiteltujen nuorten keskinäiset riidat, jotka saavat vain vähän tilaa viranomaisten pohdinnoissa tai julkisessa keskustelussa. Erityistä kantaväestön nuorten kanssa koskevia konflikteja kuvaavissa kertomuksissa on se, että haastateltavat näkivät itsensä näissä tilanteissa väkivallan uhreina ja tulkitsivat oman tekonsa itsepuolustukseksi. Erityisesti tästä kertoivat aasialaisia ja afrikkalaistaustaiset haastateltavamme, mikä saattaa heijastella suomalaisten asenteiden etnistä hierarkiaa, jossa vähiten arvostettuja ovat ulkonäöltään suomalaisista poikkeavat, kuten somalit, arabit tai turkkilaiset (Jasinskaja-Lahti ym. 2002).

Maskuliinisuuden viitekehyksessä näitä väkivaltaisista kohtaamisista on mahdollista lähestyä kahden käsitteen, maskuliinisuushaasteiden ja maskuliinisten resurssien, avulla. *Maskuliinisuushaasteet* ovat tilanteisia käytäntöjä, joissa pojan tai miehen maskuliinista toimijuutta kyseenalaistetaan ja halvennetaan. Maskuliinisuushaasteita voivat olla kavereiden, vanhempien tai opettajien tekemät loukkaukset tai ylipäänsä tilanteet, joissa mies/poika kokee, etteivät hänen kohdistuvat maskuliinisuusodotukset ole saavutettavissa. Haastateltujen nuorten kertomukset osoittavat, että arkipäivän rasismi merkitsee usein tällaisia haasteita. *Maskuliiniset resurssit* ovat puolestaan tilanteisia käytäntöjä, joiden avulla voidaan osoittaa itselle ja muille omaa miehisyttään. Väkivalta on yksi keino, jonka avulla voi osoittaa hallitsevansa tilannetta. Sitä on siis mahdollista käyttää vahvistamaan maskuliinista identiteettiä silloin kun kuva itsestä omista asioista päättävänä, itsenäisenä miestoimijana on syytä tai toisesta asetettu kyseenalaiseksi. (Messerschmidt 2000, 11–13.)

Nämä käsitteet eivät kuitenkaan yksiselitteisesti tavoita sitä tapaa, jolla monet haastatelluista kertoivat omasta toimijuudestaan rasisin väkivallan

tilanteissa. Valaisemme tätä yhden haastateltavamme, 24-vuotiaan Abdulin, tarinan avulla. Hän oli saanut vankeusrangaistuksen puukotuksesta. Tämä ei ollut hänen ainoa rikoksensa, vaan hänellä oli useita tuomioita muistakin väkivaltarikoksista. Hän kutsui itseään ”pienrikolliseksi” ja kertoi käyttäneensä huumeita ja alkoholia. Hän kertoi muuttaneensa Suomeen noin 10-vuotiaana sodan jaloista Somaliasta. Hänen omat vanhempansa olivat kuolleet Somaliasa, joten hän oli asettunut aluksi asumaan Suomessa olevien sukulaistensa luokse, joita hän kutsui perheekseen. Yhteiselo ei ollut kuitenkaan sujunut, vaan perheen kanssa oli tullut riitaa muun muassa alkoholin käytöstä ja kotiin-tuloajoista. Lopulta hän oli joutunut lastenkotiin. Sen jälkeen hän oli asunut omassa asunnossa, josta oli kuitenkin saanut häädön, minkä jälkeen hän oli ollut jonkin aikaa asunnottomana.

Abdulin kertomassa puukotustapauksessa joukko miespuolisia skinheadeja oli häirinnyt ja huudellut loukkauksia hänelle ja hänen ystävilleen pitseriassa, seurannut heitä ja hyökännyt heidän kimppuunsa.

Abdul: Eka me oli, kaks kaverin kanssa, minä yritin tilata pitsaa, sitten nää kaks skinä oli siellä. Sit tuli riitaa heti, me ei lähdetä pois, vaikka ne haukkuu. Sitten me lähetään pois vaan, ja sit tuli pitsan myyjä, yks nuori siellä pitseriassa sano että lähtekää menee [...]. Me lähettii mēnee, me mentii ihan vierest baarii juomaa. Sit ne seuraa meitä, ne tuli siihen ja sit taas alko tappelu [...]. Jos ne ei ois seurannu, ei ois ees tapahtunu tälle.

Haastattelija: Mitä ne skinit, saiks ne tuomion?

Abdul: Ei saanu mitää, mä vaan sain tuomion, koska mä oon laitannu sen puukon, siitä mä sain kolme ja puol [vuotta].

Abdul koki joutuneensa pakotetuksi puukon käyttöön puolustaessaan itseään. Puolustautuminen uhkaa vastaan on toki yksi hegemonisen maskuliinisuuden mukainen väkivallan perustelu (Messerschmidt 2000, 86). Puukon käyttö ei hänen tulkinnassaan kuitenkaan piirry maskuliiniseksi resurssiksi siinä mielessä, että Abdul olisi tavoitellut parempaa asemaa maskuliinisuuksien hierarkiassa. On merkittävää, miten Abdul korosti ruumiillista heikkouttaan ja sitä, että häneltä puuttui keskeisiä maskuliinisia resursseja, kuten kykyä vastata maskuliinisuushaasteisiin tappelemalla. Ruumiillisuutta on pidetty yhtenä ominaisuutena, jonka avulla pojat voivat tuntea itsensä maskuliiniseksi toimijoiksi (mt., 90–91). Abdul sen sijaan kuvasi nimenomaan ruumiillisen toimijuutensa rajoittuneeksi: ”mut ne oli silloin isoja, isokokonen mies, emmä pärjää

tappelemalla nyrkeillä [...] ja en minä ole isokokoinen, mul oli pakko lyödä se [puukko]”.

Abdulin tavoin muutamat muutkin haastatelluista perustelivat aseiden mukana pitämistä ja käyttöä sillä, ettei heillä ole riittävästi ruumiillisia resursseja vastata väkivaltaisiin maskuliinisuushaasteisiin. He kuvasivat maskuliinista toimijuuttaan rajoittuneeksi, ja puukon käyttö näyttäytyi yrityksenä saada edes jonkinlaista liikkumavaraa näissä tilanteissa.

Arkipäivän rasismi, väkivalta ja siihen vastaaminen näyttävät olevan poikien välisten etnisten hierarkioiden rakentamista ja kamppailua näissä hierarkioissa. Nuorten kertomusten perusteella heidän toimijuutensa mahdollisuudet ja toimijuuden tuntuensa (Gordon 2005) ovat tässä kamppailussa varsin rajallisia. Heidän tulkintansa haastavat hegemonisen maskuliinisuuden teoriaa (ks. 2.3) siinä mielessä, että puukon käyttö ei näyttäydy maskuliinisena resurssina, yrityksenä pönkittää omaa asemaa maskuliinisuuksien hierarkiassa. Se on pikemminkin pakotettua toimijuutta, josta haastatellut eivät ole erityisen ylpeitä.

Aina haastateltavat eivät kertoneet vastanneensa edellisen kaltaisiin maskuliinisuushaasteisiin väkivallalla. 19-vuotias vietnamlaistaustainen Namik kertoi joutuneensa silloin tällöin humalaisten ja skinheadien rasististen huutelujen kohteeksi. Namik kertoi päättäneensä olla elämättä pelossa. Hän oli liikkunut julkisilla paikoilla huuteluista huolimatta ja yrittänyt olla itse provosoi-matta toivoen, ettei joutuisi väkivallan kohteeksi:

Haastattelija: Mut et, et keskimäärin niinku, et voi ihan liikkua tuolla?

Namik: Kyllä mä voin. En mä sitä, en mä haluu pelossa elää. Ei siinä oo mitään järkee, et en mä silleen haluu ajatellakaan. Jos mä nään jonku sellasen joka näyttää pelottavalta, sellaselt rasistilt niin, niin kauan ku mä en käy sille mitään aukomaan tai mitään niin.. mä toivon et, ettei [...] se mullekkään, niin sekään ei käy mulle mitään.

Haastattelija: Joo, joo.

Namik: Etten mä lähe juokseen karkuun aina kun mä nään jonku kalju-päisen ihmisen.

Namikin kuvaamaan sopeutuvaan ja joustavaan maskuliinisuuteen kuuluu maskuliinisuushaasteiden väistely, väkivallattomuus ja ylipäättään halu olla provosoi-matta tappeluja. Hän puhui itsevarmasti toiminnastaan näissä tilanteissa, vaikkei se ollut tuottanut hänelle hegemonista asemaa maskuliinisuuksien hierarkiassa – ainakaan missään itsestään selvässä mielessä. Päinvastoin, myös hänen tarinassaan välittyy ajatus rajoitetusta maskuliinisesta toimijuudesta. Ensinnäkin hän vihjasi, että väistely-yrityksistä huolimatta hän on jos-

kus joutunut väkivallan kohteeksi kadulla. Toiseksi haukkuminen yhdessä muunlaisen arkipäivän rasismien kanssa, jota hän oli kohdannut paitsi liikkueensa julkisilla paikoilla, myös muun muassa työhaussa ja asioidessaan viranomaisten kanssa, viestittivät hänelle, ettei häntä hyväksytä täysivaltaisena suomalaisen yhteiskunnan jäsenenä, vaan hänet määritellään jatkuvasti ulkopuoliseksi. Sen vuoksi hän käytti itsestään nimitystä ulkomaalainen, vaikka hän oli syntynyt Suomessa ja hänellä oli Suomen kansalaisuus. Hän halusi korostaa olevansa ylpeä myös omasta ulkomaalaisuudestaan (Rastas 2007; ks. myös luku 4.4).

Abdul ja Namik rakensivat uhri- tai väkivaltaa väistelevää maskuliinisuutta kuvaamalla itseään väkivallan tai rasistisen kohtelun kohteeksi julkisilla paikoilla. Haastattelemiemme nuorten kertomuksista puuttuu niin kutsuttu kova katuidentiteetti, jonka keskeisiä piirteitä ovat väkivallan käyttö oman kunnian puolustamisen tai näyttämisen halun takia. Tällainen identiteetti tuli esiin muun muassa Lalanderin (2005, 131–132) tutkimien Ruotsissa asuvien maahanmuuttajataustaisten nuorten miesten käytännöissä ja puheissa. Joissakin Pohjoismaissa tehdyissä tutkimuksissa sen on arvioitu olevan tyypillisempi tietyille maahanmuuttajataustaisille ryhmille kuin kantaväestön nuorten ryhmille (Bratt 2004, 11). Haastateltavien ja haastattelijoiden sukupuoliero on voinut osaltaan vaikuttaa siihen, miten kovasta katuidentiteetistä itseään vanhemmille naisille halutaan puhua. Monella haastateltavalla tämäntyyppiset haastattelutilanteet olivat olleet poliisikuulusteluja tai sosiaaliviranomaisten kanssa käytäviä neuvotteluja.

Aineistossa oli kuitenkin muutama kuvaus väkivaltaisista kohtaamisista kaduilla, jotka muistuttivat etäisesti mutta varsin ristiriitaisella tavalla tällaista tapaa jäsentää katujen väkivaltaa. Esimerkkinä tästä on 19-vuotias Isman, jota haastatelimme kriminaalihuollossa. Hänkin kertoi kokemistaan rasistisista loukkauksista ja väkivallasta, mutta sen lisäksi hän puhui myös ryöstöistä, joita hän oli tehnyt muutama vuosi sitten Helsingin keskustassa. Isman kertoi muuttaneensa Suomeen lapsena ja asuneensa aluksi lähiössä, jossa ei ollut muita maahanmuuttajia. Häntä oli kiusattu koulussa taustansa vuoksi, mutta siitä huolimatta hän oli onnistunut saavuttamaan arvostusta koulutovereiden kesken. Hän kertoi elämänsä muuttuneen, kun hän oli tavannut somalialaisia ja muita etnisiin vähemmistöihin kuuluvia nuoria. Hän oli tuntenut aivan uudenlaista yhteenkuuluvuutta heidän kanssaan, alkanut juoda alkoholia ja liikkua Helsingin keskustassa.

Muutaman muun haastatellun tavoin hän ei halunnut kertoa näistä jo useamman vuoden takaisista ryöstöistä yksityiskohtaisesti, vaan kuvasi niitä

lyhyin sanakääntein humalaisena hauskanpitona yhdessä muiden maahanmuuttajataustaisten nuorten poikien kanssa. Ismanin kuvaamaa väkivaltaa voi tulkita hauskanpidon värittämäksi protestimaskuliinisuudeksi; kaapataan kadulla metaforisesti valtaa kantasuomalaisilta tekemällä mitä huvittaa. Hän kuvasi tätä aikaa ”etsiskelyksi”, jolloin he olivat ”pahoja”, ”oltiin kovia jätkiä, pakko vaan lyödä”. Protestimaskuliinisuuden käsitteen avulla on kuvattu marginalisoitujen ryhmien toimijuutta ja pyrkimystä hegemoniseen maskuliinisuuden tilanteissa, joissa heiltä puuttuvat taloudelliset ja yhteiskunnalliset resurssit (Connell & Messerschmidt 2005, 847–848). Myös kysymys kulttuurisista resursseista nousee Ismanin kertomuksessa merkitykselliseksi.

Vasta myöhemmin Ismanille oli valjennut, että tällaisella hauskanpidolla oli vakavia seurauksia. Hän oli joutunut poliisikuulusteluihin ja saanut tuomion. Haastatteluhetkellä hän otti etäisyyttä tuosta elämänvaiheestaan kuvaamalla sitä typeräksi nuoruuden sekoiluksi. He olivat pahoinpidelleet satunnaisia ohikulkijoita – sopivien uhrien puutteessa he olivat tapelleet keskenään – vain koska se oli ollut hauskaa ja koska he olivat olleet Ismanin omien sanojen mukaan lapsellisia ja ajattelemattomia. Porukassa tehtyjä ryöstöjä hän piti ikävinä tapauksina, joissa joku sattui ”vahingossa” ottamaan pahoinpidellyn lompakon (vrt. esimerkki mediaraportoinnista koskien katuryöstöjä sekä poliisin tietoon tulleista ryöstöistä³² luku 3).

Edellä toimme esiin nuorten erilaisia tapoja suhtautua väkivaltaan julkisessa tilassa. Tämän lisäksi nuorten kuvauksissa oli jonkin verran ristiriitaista sitoutumista erilaisiin maskuliinisiin asemiin, minkä on havaittu olevan yksi maskuliinisuuksien rakentumisen piirre (Connell & Messerschmidt 2005, 852). Sama poika saattoi eri kohdissa haastattelua kertoa täysin erilaisista suhtautumistavoista väkivaltaan. Esimerkkinä tästä on 17-vuotias irakilaistaustainen Samir. Haastattelun alkupuolella hän kertoi yhdessä kavereidensa kanssa omaksumastaan väkivallattomasta linjastaan peruskoulun yläasteella:

Samir: [E]t mitä järkee niinku haastaa riitaa. Ei siin oo mitää järkee. Tulee vaa paljo ongelmii. Parempi olla vaa kiltti kaikille. Tai niinku iha oma ittensä. Et ei tarvi...

Haastattelija: Esittää.

Samir: Nii, ei tarvi esittää mitää, kavereiden edessä tai mitää, ei tarvi esittää mitää, et joo mä hakkaan ton äijän.

³² Tyypillinen poliisin tietoon vuosituhaten vaihteessa Helsingissä tapahtunut ryöstö, jossa oli mukana maahanmuuttajataustaisia nuoria, oli useamman nuoren tekemä. Mukana saattoi olla myös kantasuomalaisia nuoria. Osin uhreja oli ainoastaan uhkailtu ja saaliina oli matkapuhelin tai vähäinen summa rahaa. (Sisäasianministeriön poliisiosasto 2001, 13–14.)

Samir otti väkivaltaista maskuliinisuutta haastavan position toteamalla muun muassa ”ei tarvi esittää mitää, et joo mä hakkaan ton äijän”. Pian tämän jälkeen hän kertoi kuitenkin joutuneensa usein tappeluihin, varsinkin nuorempana. Edellä kuvattu väkivallaton asenne muuttuu väkivallan näkemiseksi arkipäiväisenä osana nuorten miesten keskinäistä vuorovaikutusta. Väkiältä on siis hänen mielestään nyt tavallista, normaali maskuliininen käytäntö, johon hän törmää harva se päivä, mutta jolla ei ole yleensä vakavia seurauksia.

Hieman myöhemmin Samir pohti väkivallan kohtaamisen mahdollisuutta julkisessa tilassa. Hän ei myöntänyt pelkäävänsä, mutta kertoi varautuneensa väkivaltaan. Väkiältä ei ole itseisarvo, mutta tarvittaessa hän pystyi käyttämään sitä. Hän kiisti olevansa väkivaltatilanteissa aloitteellinen, mutta jos häntä tultiin tönimään, hän koki välttämättömäksi vastata siihen väkivalloin. Väkiältä oli hänelle paitsi itsepuolustustaito, myös maskuliininen resurssi tilanteessa, jossa kohtaa maskuliinisuushaasteita. Väkivallan käyttö näyttäytyi instrumentaalisenä ja harkittuna.

Samir: [M]ut sit jos on, et joku tulee puhuu jotain, niinku ihan siis päin naamaa ja tällei, joku ihan sama, vaik tuntematon, tulee huutaa taas siihen, vitun neekeri ja kaikkee tollasta, ni emmä kyl tee siin vaihees mitää. Mä yleensä niinku sanon, et mee pois, mee pois, lopeta, mitä sun [on], pyöriiks sun pääs mitää. Sit jos se käy jotain tönimää tai jotain tällasta, kyl mä sit näytän sille. Kyl silloin pitää.

Haastattelija: Sä sitte niinku lyöt sitä vai?

Samir: Joo, kyl pitää silloin.

Instrumentaalinen, harkittu väkivallan käyttö kyseenalaistuu kuitenkin haastattelun loppupuolella, kun Samir kertoi hyökänneensä joskus ”laskuhumalassa” jonkun toisen kimppuun, koska oli tehnyt ”mieli rähistä”. Tämä oli kaduttanut myöhemmin.

Tämänkaltainen kertomusten sisäinen ristiriitaisuus ja väkivaltaan suhtautumisen vaihtelevuus voivat kertoa ensinnäkin siitä, että omaa toimintatilaa ja toimijan asemaa tulkitaan käyttämällä erilaisia puhetapoja. Toiseksi se voi kertoa monenlaisista tilanteista, joissa nuoret maahanmuuttajataustaiset miehet kohtaavat väkivaltaa ja määrittelevät omaa suhdettaan siihen. Kolmanneksi nuoret joutuvat pohtimaan, miten he suhtautuvat rasistisiin maskuliinisuushaasteisiin, joita he kohtaavat jatkuvasti liikkueensa kaduilla ja muualla julkisessa tilassa. Oma suhde väkivaltaan voi muuttua tämän pohdinnan eri vaiheissa. Lopuksi rasismilla voi olla hyvin erilaisia vaikutuksia nuoren elä-

mään riippuen hänen elämäntilanteestaan ja resursseistaan käsitellä rasismista koituvia seurauksia.

Rasismi ja väkivalta koulussa

Monikulttuurisuuden näkökulmasta suomalaista peruskoulua on kehitetty paljon viime vuosina, erityisesti kielitaidon ja oppimisen näkökulmista. Maa-hanmuuttajanuorten on mahdollista osallistua muun muassa peruskouluun valmistavaan koulutukseen. Suomessa on kannettu huolta monikulttuurisuuden asemasta virallisessa opetussuunnitelmassa ja oppimistavoitteissa (esim. Talib 2002). Peruskoulun opetussuunnitelmaa on tämän mukaisesti kehitetty siten, että se ottaisi aiempaa paremmin huomioon koulun monimuotoisuuden haasteet. Suvaitsevaisuuden edistäminen mainitaan lukuisten oppiaineiden kohdalla, joskin sangen yleisellä tasolla. Suvaitsevaisuus näyttäytyy opetussuunnitelmassa ihmisen eettisenä hyveenä pikemminkin kuin arkipäivän vuorovaikutusta elävöittävänä asiana (Suurpää 2005).

Epävirallinen koulu – eli kysymykset oppilaiden ryhmään kuulumisen tunteista, ulossulkeminen kokemuksista tai arkipäivän rasismista – on jäänyt koulun monikulttuurisuutta koskeissa keskusteluissa toissijaiseksi (Keskisalo 2003; Gordon ym. 2000). Haastattelemllemme nuorille koulun ihmissuhteet ovat tärkeitä, ja koululla on nuorten kiinnittymisessä suomalaiseen yhteisöön erityisen merkittävä asema: ”siis onhan se kouluki koulu, mut ei se suju ilman, et jos ei oo kavereita, tuntee olonsa yksinäiseksi”. Siksi meitä kiinnostaa nuorten tarinoissa erityisesti se, miten suomalainen koulujärjestelmä ottaa huomioon oppilaiden kulttuurisen, sosiaalisen ja emotionaalisten moninaisuuden. Mitä koulun monikulttuuriset haasteet tarkoittavat käytännön kannalta: kuinka hyvin koulun käytännöissä tunnistetaan esimerkiksi nuorten ryhmäänkuulumiseen liittyviä voimavaroja ja ongelmia?

Haastattelija: Onks se [nuorten keskinäiset jännitteet] asia jonka te koette et teidän tulis tehdä jotain opettajina tai koulun henkilökuntana nuorten välisille suhteille ja ryhmille tai onko teillä kantoja?

Opettaja: Välitunnillahan ei voi estää kuka kenen kanssa on et siinä kun on ryhmätyöskentely tunnilla niin siinä sitten voi vaikuttaa että siinä välitunnillahan pitää olla oma vapaa valinta et en voi ketään pakottaa olemaan yhdessä.

Melko moni haastatelluista nuorista kuvasi koulua hankalaksi paikaksi, vaikka osa muisteli kouluajoja ja tiettyjä opettajia hyvällä; saatettiin kertoa ”huippumaikasta”, joka ”yritytti oikeesti”, ”usko meihin” ja ”välitti”. Jotkut uskoivat, että ilman opettajilta ja vanhemmilta saatua tukea he eivät olisi pystyneet suoriutumaan koulusta. Moni oli kuitenkin jäänyt luokalle, ja osalta oli peruskoulu jäänyt kokonaan kesken, osa oli erotettu koulusta muun muassa väkivaltaisuuksien takia. Jotkut suorittivat peruskoulun oppimäärää parhaillaan vankilassa. Osa kertoi opiskelleensa peruskoulussa erityisluokalla, joka oli ollut toisille myönteinen kokemus, toisille taas vaikea asia sen vuoksi, että ”maikkoja ei varmaan kiinnostanu ees opettaa” ja muut oppilaat olivat suhtautuneet karsaasti. Ulkopuolisuuden leima oli erityisluokalla moninkertaistunut, vaikka luokan oma yhteisöllisyys olisikin koettu myönteiseksi. Osa oli parhaillaan hankkimassa tai jo hankkinut itselleen ammatillisen koulutuksen, ja muutama oli suorittanut ylioppilastutkinnon tai opiskeli lukiossa. Osalla oli peruskoulun päästötodistus, mutta ammattikoulu oli jäänyt kesken. Joukossa oli niitäkin, jotka olivat osallistuneet ainoastaan maahanmuuttajia peruskouluun valmistavaan koulutukseen, kunnes olivat joutuneet rikosten takia vankilaan.

Nuorten kertomuksissa vaikeudet liittyvät usein epävirallisen koulun alueelle, eli suhteisiin toisiin oppilaisiin. Muutamat arvioivat myös joidenkin opettajien kohdelleen heitä epäoikeudenmukaisesti heidän etnisen taustansa tai erilaisuutensa takia. Toiset taas kokivat, että opettajien arvostuksen saaminen oli ollut heillä heidän taustansa vuoksi tiukemmassa kuin muilla. Opettajien toimintaa ei kuitenkaan aina varauksetta nimetty syrjiväksi, vaan joskus syitä etsittiin itsestä, esimerkiksi omasta ”vilkkaudesta” tai sopeutumattomuudesta. Opettajat eivät nuorten mukaan olleet välttämättä tietoisia nuorten keskinäisten suhteiden ongelmista, koska ne tapahtuivat välitunneilla ja tilanteissa, joissa opettajia ei ollut läsnä, joita heidän katseensa ei tavoittanut tai jotka eivät olleet oppimisen kannalta keskeisiä. Opettajille ei myöskään kovin mielellään haluttu kertoa tällaisista vaikeuksista, etenkin jos koettiin, etteivät opettajat ota itse aloitetta puuttuakseen nuorten keskinäisiin jännitteisiin. Osa taas oli sitä mieltä, etteivät opettajat olleet kiinnostuneita puuttumaan nuorten keskinäisiin suhteisiin, vaan vierittivät vastuun niiden ratkaisesta oppilaille itselleen.

Vaikka osa haastateltavista ei nimennyt koulussa tapahtuvaa kiusaamista syrjinnäksi tai rasismiksi, monet kertomukset sisälsivät elementtejä, joiden perusteella näyttää siltä, että arkipäivän rasismi on yksi varsin vakava kouluelämän piirre. Monen tutkimamme nuoren elämä oli heidän tarinansa mukaan alkanut mennä pieleen nimenomaan silloin kun he olivat joutuneet koululuokkaan ilman suomen kielen taitoa, kuten haastattelemamme 24-vuotias Andrew,

joka oli haastatteluhetkellä vankilassa. Hän oli tullut Suomeen noin 10-vuotiaana Yhdysvalloista. Muutaman muun haastatellun tavoin hän kertoi, miten hän turhautui ja alkoi häiriköidä tunneilla ja välitunneilla. Andrew'ta myös kiusattiin kielitaidottomuuden ja ”erilaisuuden” vuoksi.

Oli niin tyhmä olo siellä koulussa, kun ei osannu puhua mitään, mitä ne lapset puhu niin. Kaikki muut tietenkä sai tehtäviä, niin maikka sano mulle, et piirrä. [...] Mä olin aika väkivaltanen, sanotaan, koska mä en tajunnut mitä ihmiset puhu [...] Kai se nyt lähti siitä nauramisest, ja kyl mä huomasin, et niinku ne puhu must jotain, en mä oikein ymmärtäny. Kävin aina välitunneilla pihalla tappelemassa ja tommosta.

Nuorten mukaan kiusaaminen oli ollut paitsi suoraa väkivaltaa, myös verbaalista tai epäsuorempaa eron tekemistä ja erilaisuuden toistuvaa osoittamista. Osa haastateltavista kertoi tarinoita yksinäisyyden tunteista, kun koulusta eikä kotoakaan saatu tai haluttu hakea tukea, eikä kiusaamisesta haluttu tai uskallettu puhua. (Souto 2006; Rastas 2007.)

Aina kiusaajien sukupuolta ei mainittu, mutta jos niin tehtiin, kiusaajien mainittiin olleen poikia, ja tyttöjen kerrottiin olevan sivummalla tai joskus jopa kiusatun tukena. Eli haastateltujen nuorten kertomuksissa rasistinen kiusaaminen ja sen kohteena oleminen näyttää olevan poikien keskinäisten hierarkioiden rakentamista koulussa. Tyttöjen rasismi on poikien yhteenottoja vähemmän keskusteltu ja tutkittu aihe. Sen tunnistaminen on, jos mahdollista, poikien keskinäisiä konflikteja vieläkin haasteellisempää, minkä vuoksi erityistä huomiota tulisi kiinnittää myös tyttöjen välisiin suhteisiin (esim. Perho 2002).

Poikien kertomuksista nousee esiin, että tietynlaista etnisyyden halventamista käytetään nuorten keskinäisissä kamppailuissa maskuliinisuusresurssina, oman maskuliinisen aseman pönkittämisen välineenä. Messerschmidt (2000, 87–89) on kutsunut tätä poikien keskinäistä kiusaamisen ja väkivallan avulla tapahtuvaa maskuliinisuuksien kamppailua julmuuden kulttuuriksi (*culture of cruelty*). Sillä voi olla pitkäaikaisia vaikutuksia kiusatun elämään: nuorten kertomusten perusteella jatkuva fyysisen ja henkisen kiusaamisen kohteena oleminen murentaa kuvaa itsestä (maskuliinisena) toimijana. Osa tutkimistamme nuorista totesi kiusaamisen saaneen heidät etsiytymään ”kriminaaleihin piireihin” tai etsimään hetkellistä unohdusta päihteistä. Osa taas kertoi kiusaamisen aiheuttamista sivullisuuden tunteista, joiden kanssa he olivat oppineet elämään.

Aiemmin siteerattu Namik kertoi oppineensa ”pitkämielisyyttä ja kärsivällisyyttä”, olemaan välittämättä loukkauksista ja pysymään rauhallisena riipumatta siitä, mitä hänelle huudeltiin. Hänen vastauksensa kiusaamiseen oli olla yrittämättä välittää siitä ja ajattelemalla sitä viattomana huulenheittona:

Loppujen lopuks mä opettelin vaan antamaan oleen, et jos joku vaan haukkuu, niin antaa olla, et ei mua enää pysty kiinnostamaan. Ei se tietenkään kivaa ollu, mut [...] mä ajattelin niitä kaikkia vaan läppänä, niin paljo, et mä pyrin just silleen välttämään noit juttuja.

Andrew sen sijaan vastasi kiusaamiseen tappelemalla ja kehittämällä itselleen väkivaltaisen maineen. Kykyä tapella ja puolustaa tuloksetta itseään voidaan tulkita kovismaskuliinisen aseman omaksumiseksi ratkaisuna tilanteeseen, jossa pojan asema maskuliinisuuksien hierarkiassa on epävarma tai uhattu (Messerschmidt 2000, 51).

Haastattelija: Miten suhun se jälkeen suhtauduttiin, ku sä olit sitte, tai pärjäsit sä näis tappeluis?

Andrew: Pärjäsin, pärjäsin ihan hyvin.

Haastattelija: No mitäs sitte tapahtu, olik ihmiset ihan niinku kummisaan?

Andrew: No jotkut oli sitte kavereit silleen, ku osas tapella ja tommosta niinku...

Haastattelija: Tuliks sulle semmonen maine, et sä oot semmonen kova jätkä?

Andrew: No kai mulle tuli semmonen.

Osalle nuorista ”kovana” esiintyminen oli käynyt tutuksi, sillä he kertoivat vaihtaneensa koulua usein. Tämä oli merkinnyt uudelleen toistuvaa taistelua arvostuksesta uudessa yhteisössä, kuten 24-vuotias Rainer muistelee:

Mä olin tosi väkivaltanen. Mä huomasin et mä pystyn nyrkeillä ja jaloillani saamaan kaikki mitä mä haluan, kunnioitusta [...] Me muutettiin aina seuraavaan [paikkakunnalle], aina oli uudet kaverit ja tollee, aina joutu tappelee sen paikkasa siellä [...] tappelemalla mä sen hoidin aina.

Haastateltujen kuvaama kovismaskuliinisuus osin toteuttaa, osin haastaa hegemonisen maskuliinisuuden teorian mukaista näkemystä siitä, että väkivallan käyttö on pyrkimys hegemoniseen asemaan maskuliinisuuksien hierarkiassa (esim. Messerschmidt 2000, 101–102). Nuorten tarinoista on mahdollista pää-

tellä, että tappelminen voi tuoda mukanaan arvostusta ja kunnioitusta, mutta samaan aikaan osa koki koviksen aseman ottamisen pakon sanelemaksi asiaksi tilanteessa, jossa heillä ei ollut juuri muita maskuliinisen toimijuuden mahdollisuuksia. Koviksen esiintyminen oli ollut joillakin ristiriidassa sen kanssa, millaiseksi he itse itsensä kokivat. Sekä Riitta Granfelt (2007) että Arto Jokinen (2000) ovat käyttäneet panssari-metaforaa kuvaamaan vastaaventyypistä kovissa tilanteissa käytettyä kovuuden strategiaa, joka toisaalta suojaa mutta toisaalta eristää läheisyydestä ja huolenpidosta. Teuvo kertoo tästä seuraavasti:

Teuvo: Et mul oli vähä semmonen periaate, et se kuka hyppii mun jaloille, niin turpaan sit vaan. Ja nyt kärsitään, sitä kaikkea. Kyl niin harmittaa kaikki asiat mitä on tehny.

Haastattelija: Mm, niin. No tuliks sulle semmonen maine, et sä oot kova jätkä?

Teuvo: Tota, kyl tuli, mutta tota, sitte jossain vaiheessa rupes ite huomaan, että hetkine, et en mä nyt niinkään kova jätkä ookkaan, mut pitäis olla aina.

Kovismaskuliinisuuden lisäksi Andrew kertoi etsiytyneensä kouluvaikeuksien myötä sellaisiin nuorisoryhmiin, joissa hän koki itseään arvostettavan. 13–14-vuotiaana hän alkoi varastella autoja ja autostereoita kavereidensa kanssa öisin ja nukkua päivisin. Kouluun hän ei mennyt enää lainkaan. Autostereoista saadut rahat käytettiin yhdessä kavereiden kanssa ”viinaan” ja ”ravintoloissa käymiseen”. Autojen varastaminen ja poliisia pakoon ajaminen oli tuonut jännitystä elämään. Nuorten haastatteluissa oli seuraaventyypisiä kuvauksia autojen varastamiseen tai graffitien maalaamiseen liittyvistä ”selittämättömistä tunteista”. Näiden voidaan sanoa kertovan rikoksiin liittyvistä hyvän olon tunteista, joista nuoret puhuivat joskus hieman kaihoisesti (myös Katz 1988):

Oli se silloin ku oli nuori, niin oli se siistii, ku poliisit tuli pillit.. pääl perässä ja, ajo niitä karkuun ja [...] adrenaliini veres nous, ihan siistii.

Toisaalta niin koulunvastaisessa kovismaskuliinisuudessa kuin rikosten tekemiseen liittyvässä hauskanpidossa voi tulkita olevan aiemmin kuvatun kaltaista protestimaskuliinisuutta, kapinointia ja pakenemista koulun ja laajemmin yhteiskunnan vaatimuksista (myös Messerschmidt 2000, 102–103; Willis 1977). Tällainen kapinointi johtaa kuitenkin helposti lisääntyviin aikuisyhteiskunnan toimenpiteisiin. Kouluvaikeuksien takia Andrew sijoitettiin pois kodista, koulukotiin. Se ei kuitenkaan katkaissut rikosten tekemistä, vaan päin-

vastoin, hän koki joutuneensa yhä syvemmälle rikoskierteeseen juuri koulukodissa saamiensa uusien kavereiden kanssa. Nyt 24-vuotiaana vankina, jolta puuttui peruskoulun päästötodistus, hän katui tekemisiään. Vankilan hän näki yhtenä pakotettuna tilaisuutena saada elämä uusille urille. Häntä uhkasi karkotus Suomesta, mitä hän ei halunnut ajatella: hän näki tulevaisuutensa Suomessa, vaikka ei ollut Suomen kansalainen.

Andrew'n tapaus osoittaa, että kiusaaminen voi olla yksi tekijä, joka johtaa koulusta vetäytymiseen ja etsiytymiseen nuorisokulttuuriin yhteisöihin, joissa nuori kokee saavansa arvostusta. Toisille haastatelluille koulun ulkopuolinen ”kriminaali” ystäväpiiri merkitsi suojelua kiusaajia vastaan. Osalle taas esimerkiksi huumeiden käytön aloittaminen oli jatkumoa kovismaskuliinisuuden esittämiseen: he halusivat ”näyttää” olevansa ”erilaisia” tai ”kovia jätkiä”, kuten aiemmin siteerattu Teuvo seuraavassa kuvaa:

Varmaan oli silleen niinku, halus olla erilainen ku muut, ja sitte halus näyttää kaikille, että mä oon kova jätkä. Mut loppujen lopuks ei todellakaan oo mikään kova jätkä ollu enää, todella tyhmä.

Kovismaskuliinisuudella ja kovalla maineella on mahdollista saada arvostusta epävirallisen koulun alueella, mutta se oli ristiriidassa virallisen koulun pyrkimysten kanssa, mikä saattoi osaltaan olla syrjäyttävä tekijä nuorten elämässä. Teuvo totesi, että kovan maineen takia opettajat karsastivat häntä ja hänen ystäviään: ”Rehtori sano meille viimesenä päivänä, et se laitto kädet ristiin, et me lähettiin siit koulust pois. Et me oltiin vissiin aika huligaaneja.”

Aikuisten kaukainen katse nuorisokulttuuriin konflikteihin

Nuorten kertomukset kohtaamastaan arkipäivän rasismista osoittavat, että nuorten keskinäinen vuorovaikutus on tärkeä osa nuorten integroitumista suomalaiseen yhteiskuntaan. Kuten Anna Rastas (2007) ja Anne-Mari Souto (2006) toteavat, rasismiin yhdistettävissä olevat eronteot ja ryhmistä ulossulkemiset tehdään nuorten maailmassa usein hyvin moninaisin keinoin: nimittelyn, karttelun tai nuorisokulttuuristen symboleiden käytön avulla. Se, mikä kussakin nuorisokulttuurissa tai nuorten ryhmässä on suotavaa, mikä ihailtavaa ja mikä vieroksuttavaa, voi vaihdella tilanteen ja henkilön mukaan. Samaan aikaan nuorisokulttuurit tarjoavat myös monia erilaisia mahdollisuuksia olla suomalainen tai tietyn yhteisön jäsen (Rastas 2007). Rasismiin pohjautuvat maskuliinisuushaasteet viestittävät etnisiin vähemmistöihin luokitelluille nuo-

rille miehille, ettei heitä hyväksytä suomalaisen yhteiskunnan täysivaltaisiksi jäseniksi. Haastattelemamme Namikin mukaan arkipäivän rasismi pohjaa pitkälti siihen, että jotkut suomalaiset ”ei vaan hyväksy sitä, että joku on, toinen ulkopuolinen”. Nämä kokemukset sysäävät heitä marginaaleihin, tuottavat ”toiseutta” ja siihen perustuvia nuorisokulttuurisia ryhmiä, joiden olemassaolo voi perustua vastarintaan ja toiseuden kategorian kyseenalaistamiseen hyvin eri tavoin, usein myös muista sosiaalisista verkostoista eristävästi (protesti-maskuliinisuus, väkivaltaiset alakulttuurit, katuryöstelyt, kovismaskuliinisuus ja koulupudokkuus, rikoksia tekevät porukat). Ne voivat myös heikentää nuorten uskoa virallisen järjestelmän oikeudenmukaisuuteen.

Varsinkin koulussa tarvitaan laaja-alaista kiusaamisen ymmärtämistä ja tunnistamista³³. Kuten Anne-Mari Keskisalo (2003, nyk. Souto) toteaa, koulussa tapahtuvaa rasismia ei voida pelkistää kahden siihen osallistuvan väliseksi hetkelliseksi tai keskinäiseksi konfliktiksi, vaan sitä pitäisi käsitellä laajempina nuorten ryhmäsuhteita koskevana nuorisokulttuurisena ilmiönä, jonka välineenä käytetään ulkonäköön, ihonväriin, kielitaitoon, kulttuuriin tapoihin, sukupuoleen tai tyyliin liittyviä asioita.

Viranomaishaastattelut vihjaavat, ettei viranomaisilla ole välttämättä riittävästi tietoa nuorisoryhmien keskinäisistä tai välisistä suhteista, tai niitä ei tunnusteta keskeiseksi osaksi rikollisuuden ja/tai väkivallan ennaltaehkäisyä tai korjaavia toimenpiteitä. Myös etnisesti väritynyttä väkivaltaa pohdittaessa nuorisokulttuuristen tekijöiden ääreen pysähdytään suhteellisen pintapuolisesti. Näin myös niiden sukupuolittuneet piirteet ovat vaarassa jäädä pimentoon. Haastattelemamme viranomaiset käsitelivät yhteiskunnan syrjiviä käytäntöjä, kuten rasistisen väkivallan monimuotoista ilmiötä, joko nuoren yksilön tai yhteiskunnan rakenteiden tason ongelmana. Ryhmätaso – väkivallan nuorisokulttuuriset tulkinnat ja siihen liittyvät kamppailut maskuliinisuuksien hierarkiassa – jäi vähemmälle huomiolle.

Nuorten ryhmissä kohdattuja ongelmia ja vaikeuksia ei välttämättä ole helppo käsitellä myöskään nuorten perheissä. Nuoret pojat voivat joutua omaksumaan aikaisin aikuisen miehen roolin perheessä, jossa perinteiset roolijaot ovat saattaneet maahanmuuton kautta rakentua uudella tavalla. Toiseksi, nuoruus ja nuorisokulttuurit sekä siihen liittyvä rikollisuus ja väkivalta ovat monella tavalla länsimaisia ilmiöitä tai sellaisia asioita, jotka murentavat van-

³³ Viranomaishaastatteluissa nuorisoryhmiin ja -kulttuureihin liittyvän rasismin ohittaminen on jokseenkin yllättävää, sillä jo hallituksen syrjinnän ja rasismin vastaisessa ohjelmassa vuodelta 2001 korostetaan esimerkiksi koulujen keskeistä roolia rasistissävytteisen koulukiusaamisen ja koulunkäynnin keskeyttämisen ehkäisemisessä.

hempien odotukset ja luottamuksen nuoria kohtaan. Lisäksi nuorten suhde vanhempiin näyttää olevan usein sillä tavalla lojaali, ettei vanhempien harteille haluta sysätä enää lisää huolia. Kaiken kaikkiaan nuorten ei ole välttämättä helppoa puhua kotona rasismikokemuksistaan tai kaverisuhteiden ongelmista, vaikka mahdollisuus purkaa omia kielteisiä kokemuksiaan vanhempiensa kanssa voisi lisätä poikien maskuliinista itsevarmuutta ja kykyä käsitellä rakentavasti mahdollisesti alistavia vertaisryhmäsuhteitaan (Messerschmidt 2000, 136). Vanhempien suhtautumista suomalaiseen yhteiskuntaan saattaa leimata nuoria voimakkaampi epäluulo, mikä voi heijastua myös perheen sisäisessä keskustelussa. Viranomaisiin nuorilla taas saattaa olla sellainen luottamuspuula, joka ei edistä tuen aktiivista hakemista viranomaisista.

Monet tutkimamme nuoret miehet eivät voineet nimetä sellaista aikuista, jolle he voisivat kertoa monimutkaisista asioista ja ristiriitaisista tunteista, aina turhautumisesta ja vihasta epävarmuuteen ja irrallisuuteen. Toisaalta he puhuivat ystävistään joskus ”veljinä”, perheen korvikkeena ja tasoittavana vastapainona irrallisuuden tunteelle niin suhteessa kouluun kuin perheeseenkin. Ystävien kesken tunnettiin yhteenkuuluvuutta ja solidaarisuutta. Silti nuorten miesten ystävyys-suhteisiin voi kietoutua maskuliinisuuden esittämiseen liittyviä paineita, jolloin heikkoutta, pelkoa tai epäonnistumisen tunnetta ei voi näyttää, vaikka suhteet olisivatkin näennäisesti hyvät. Solidaarisuuden ja kollektiivisuuden oletus voi myös joissakin tapauksissa vaikeuttaa rikollisista ystäväpiireistä irrottautumista, kuten aiemmin jo toimme esiin. Palaamme vaikeiden ja arkaluontoisten kokemusten käsittelyn haasteisiin seuraavassa luvussa (luku 5.8.).

4.3 Yhteiskunnallinen jäsenyys

Nuorten kertomusten yhteiskunnallinen ulottuvuus tuli näkyviin lähinnä arkielämän ja yksilöllisten kokemusten kautta, ehkä osin elämäkerrallisen haastattelumenetelmän vuoksi. Nuorten kertomuksissa painottuu emotionaalisen kuulumisen tärkeys nuorille, mikä jää virallisissa kotoutumiskeskusteluissa usein vähemmälle huomiolle. Nuoret kertovat arkisista emotionaalista jäsenyyttä koskevista kamppailuistaan, mutta kerronta sisältää usein vähintäänkin vihjeitä rakenteellisesta epätasa-arvosta. Maahanmuuttajanuorten sosioekonomiset ja muut rakenteellisen tason ongelmat korostuvat haastattelemiemme viranomaisten ja asiantuntijoiden näkemyksissä. Erityisesti päättäjätason fokus-

ryhmähaastatteluun osallistuneet kansalaisjärjestöaktiivit ja myös poliisihaastatteluun osallistuneet (haastattelussa oli mukana myös sosiaalityöntekijä) pohtivat paljon näitä kysymyksiä.

Analyysimme perusteella korostamme rakenteellisen epätasa-arvon moninaisia vaikutuksia maahanmuuttajataustaisten ja romaninuorten elämään. Ne voivat ilmetä nuorten arkielämässä hyvinkin hienovaraisesti ja epäsuorasti.

4.3.1 Epätasa-arvon monimuotoisuus: stereotyyppioista karkotukseen

Haastattelemamme viranomaiset selittivät maahanmuuttajataustaisten ja romaninuorten rikollisuutta usein nuorten kokemalla institutionaalisella ja arkielämässä tapahtuvalla syrjinnällä. Vaikka kulttuurien yhteentörmäykseen liittyvistä ongelmista keskusteltiin, ongelmien ja jännitteiden nähtiin usein syntyvän yhteiskuntarakenteiden tasolla. Viranomaisten haastatteluissa nostettiin esiin konkreettisia epäkohtia, kuten se, että turvapaikan hakijoiden elämää leimaa väliaikaisuus pitkien lupa-anomusten käsittelyaikojen vuoksi, millä voi olla omat vaikutuksensa kiinnittymisen ongelmiin ja rikollisuuteenkin. Jotkut olivat sitä mieltä, että maahanmuuttajanuoret ovat jatkuvasti kontrolli-instituutioiden (poliisi, vartijat) epäilyksen kohteina, vaikka he eivät ole välttämättä syyllistyneet rikoksiin.

Ennaltaehkäisyn tärkeyttä ongelmien torjumisessa kannatettiin yleisesti. Tässä yhteydessä kritisoitiin sosiaali- ja nuorisotyön resurssien leikkauksia, joiden nähtiin estäneen moniammatillista yhteistyötä tai lastensuojelun kykyä paneutua maahanmuuttajaperheiden ongelmiin. Myös parempaa kaupunkisuunnittelua vaadittiin, jotta maahanmuuttajat eivät eristyisi liiaksi omiin kaupunginosiinsa (myös Iivari 2006, 140). Samoin keskusteltiin laitossijoituksista vastauksena maahanmuuttajataustaisten nuorten oirehtimiseen. Toisaalta kritisoitiin sitä, ettei ”vaativina asiakkaina” pidettyjä maahanmuuttajanuoria usein haluta laitoksiin. Toisaalta taas tuotiin esiin, että sijoittamista voidaan tarjota automaattiratkaisuna, jolloin ohitetaan nuoren erityistarpeet ja mahdollisesti toimivimmat ratkaisut.

Yleisemmällä tasolla kritisoitiin kielteisiä asenteita maahanmuuttajia kohtaan ja suomalaisasenteiden etnistä hierarkiaa, jossa etenkin tietyt maahanmuuttajaryhmät helposti leimataan poikkeaviksi tai ulkopuolisiksi (myös Jaakkola 2005). Haastattelemillemme nuorille leimautuminen erilaiseksi tai epäilyttäväksi oli arkinen kokemus eri elämänpiireissä, aina vapaa-ajan ympäris-

töistä viranomaisten kohtaamiseen erilaisissa instituutioissa, kuten koulussa ja kohtaamisissa poliisin kanssa. Rikoksia tehneinä nuorina nämä nuoret voivat tuntea vallattomuutta, kuten myös sen vuoksi, että he ovat maahanmuuttajia yhteiskunnassa, jossa luotetaan virallisten instituutioiden neutraalisuuteen. Usein nuoret eivät kokeneet mielekkääksi valittaa huonosta kohtelustaan, koska he eivät uskoneet sen johtavan mihinkään. Myös viranomaishaastatteluisia heidän erityinen haavoittuvuutensa tunnistettiin: maahanmuuttajataustaisilla nuorilla rikoksentehtäjillä arvioitiin olevan ”enemmän pelissä” kuin suomalaisnuorilla, sillä he eivät välttämättä saa Suomen kansalaisuutta tai heitä voi uhata karkotus. Karkotus tai jo sen uhka merkitsee heille lisärangaistusta, jota kansalaisuudeltaan suomalaiset nuoret eivät kohtaa (myös Pettersson 2005, 149). Karkotusta pidettiin yleisesti ”järjettömänä” varsinkin niiden kohdalla, jotka eivät olleet koskaan asuneet siinä maassa, jonka kansalaisuus heillä on. Sekä sosiaalityöntekijät, vankilahenkilökunta että poliisi olivat sitä mieltä, että karkotuspäätöksen ehkä vuosia kestävä odottaminen aiheuttaa epävarmuutta ja voi pahimmissa tapauksissa olla ”kriminogeeninen tekijä” nuoren elämässä. Myös karkotuspäätöksen saamista pidettiin traumaattisena kokemuksena, ja monet esittivät, että karkotetut joutuvat helposti organisoituneen ja kansainvälisen rikollisuuden piiriin omassa kotimaassaan.

Muutamaa haastattelemistamme nuorista uhkasi karkotus Suomesta heidän tekemiensä rikosten vuoksi. Karkotuksen ehdot ja koko prosessin kulku olivat heille hämärän peitossa, ja siitä oli hankala saada tietoa. Myös haastattelemamme lastensuojelussa ja kriminaalihuollossa toimivat sosiaalityöntekijät olivat tyytymättömiä huonoon informaation kulkuun karkotuspäätökset tekevän Ulkomaalaisviraston kanssa.

Toinen sekä viranomaisten että nuorten haastatteluissa tyytymättömyyttä herättänyt teema oli maahanmuuttajanuorten asema työmarkkinoilla. Tilastot paljastavat selkeän etnisen hierarkian työllistymisessä: Euroopan ulkopuolelta, erityisesti Keski-idän ja Afrikan maista tulevien, on vaikeinta löytää työtä. Erilaisten integroivien toimenpiteiden lisääntymisestä huolimatta nämä luvut eivät ole ratkaisevasti muuttuneet 2000-luvulla.

Monella varsinkaan vankilassa haastattelemallamme nuorella ei ollut työkokemusta, mutta osa kertoi vaikeuksista löytää työtä. Ansiotyö ja ammatin hankkiminen oli monen haave. Paitsi että se nähtiin keinona ansaita rahaa, työn tekeminen merkitsi monille aikuisuuteen siirtymistä ja yhteiskunnan täysivaltaisen jäsenyyden saavuttamista. Työpaikan saaminen oli siksi monen toive ja ylpeyden aihe, jos oli onnistunut siinä. Monille (tulevaan) työpaikkaan liittyi samantyyppisiä arvonannon odotuksia kuin millaisia he olivat saaneet

omasta kovuudestaan vertaisryhmissään. Nuorten työn arvostus perustui paitsi taloudelliseen turvaan, myös työn mukanaan tuomaan sosiaaliseen ja emotionaaliseen kuuluvuuden tunteeseen. Jotkut nuorista pitivät nuorisotyöttömyyttä vakavana ongelmana, joka voi johtaa rikosten tekemiseen ja huumeiden käyttöön. Osalla oli siitä omakohtaisia kokemuksia.

Nuorten tarinoissa tulee esiin myös se, että maahanmuuttajataustaisille nuorille on tarjolla varsin vähän paikkoja, joissa he voivat viettää vapaa-aikaansa rauhassa. Kokoontumispaikkoja on nuorille ylipäänsä vähän, kuten Aleksanderin kommentti osoittaa:

Mä siis, no rakentas jotain tommosii niinku, vaikka, en mä itte skeittaa, mut jotain tommosii skeittihallei, niin ku olis tommost niin jengi lopettas varmaan tuon narkkaamisenki, vähä niinku, varmaan, ku niinku ei tääl oikeen nuorisolle mitään tarjota niinku tuol stadiski. – Sit ne ihmettelee miks nuoriso niinku alkaa vetään jotain subuu tai tollast juttuu.

Kuten edellisessä luvussa (4.2.3) toimme esiin, julkinen tila on keskeinen nuorten sosiaalisuuden rakentumisen kannalta. Haastateltavien kertomuksissa nuorten keskinäiset suhteet rakentuvat vaihtelevissa julkisissa tiloissa, jotka leimautuvat monien nuorten kokemuksissa pelkoa tai varautuneisuutta vaativiksi alueiksi. Siihen nähden, miten keskeisiä nuorisotalot näyttävät olevan erityisesti vastikään maahan muuttaneiden nuorten integroitumisen kannalta (Harinen 2005), niiden merkitys nuorten sosiaalisessa arkielämässä oli kertomuksissa vähäinen. Tarinoissa oli viitteitä siihen, että nuorisotalot on tarkoitettu varsin nuorille ihmisille tai että maahanmuuttajataustaiset nuoret eivät ole tervetulleita taloille, etenkin jos heillä on rankkoja kokemuksia taustallaan kuten rikollisia tekoja. ”Liian vanhoille” tai ”liian koville” maahanmuuttajataustaisille nuorille ei siten juurikaan ole luontevia tiloja, joissa he voisivat tavata ystäviään, ja kotiin ei aina voi ystäviään tuoda. Kysymys ei palaudu yksinomaan maahanmuuttajanuorten ongelmaksi vaan koskee koko nuorta Suomessa asuvaa väestöä. Nuoret eivät nähneet tämäntyyppisiä asioita ainoastaan rakenteellisina vaan moraalisinä kysymyksinä – välinpitämättömyytenä nuorten toiveille ja ongelmille.

4.3.2 Jäsenyyden kiistäminen – rasismi ja syrjintä

Nuorten haastatteluissa rasismi monine ilmentymineen ja seurauksineen nousi (usein tosin epäsuorasti) yhdeksi tärkeimmistä yhteiskunnallisista nuorten rikollisuuden selittäjistä. Se on hyvin monimuotoinen nuorten kokemus ja kertomusten kohde. Siksi nuorten rasismikokemuksia ei ole mahdollista jäsentää mitenkään yksiselitteisesti tai tyhjentävästi.

Olemme analysoineet nuorten rasismin ja syrjinnän kokemuksia tässä raportissa koulun, vapaa-ajan ja erilaisten instituutioiden konteksteissa (ks. luku 4.2 ja 5). Seuraavassa liitämme nuorten rasismin kokemukset heidän jäsenyyskamppailuihinsa suomalaisessa yhteiskunnassa. Nostamme esiin yhden sekä nuorille että viranomaisille tyypillisen tavan käsitellä rasismia, *rasismin väistämisen välinpitämättömyyden keinoin*.

Nuoret käyttivät välinpitämättömyyden strategiaa puhuessaan elämäkustaan suhteessa tekemiinsä rikoksiin. Nuorempana rasistinen häirintä oli rajoittanut heidän (maskuliinista) toimijuuttaan ja saanut käyttäytymään väkivaltaisesti, sillä heidän kielitaitonsa ei ollut riittänyt verbaaliseen vastarintaan tai he eivät olleet henkisesti niin vahvoja, että olisivat pystyneet vastaamaan väkivaltaan hillitysti ja väkivallattomasti. Monet kertoivat huomanneensa, ettei rasismiin vastaaminen väkivallalla useinkaan johtanut hyvään lopputulokseen. Siksi moni oli omaksunut välinpitämättömän asenteen kohdatessaan rasismia. Tämä strategia tuotiin kertomuksissa esiin usein tietoisena valintana: se osoittaa kovuutta viestiessään, ettei rasismi kosketa minua (Rastas 2004).

Haastattelija: No onks sul, ku ajattelee Helsinkiä niinku noin asuinpaikana, ni onks sust täällä, jos sä oot liikkunu kaupungilla, ni onks tullu sellasia tilantaita, et on joutunu niinku pelkäämää, esimerkiks...

Jafar: Joo, rasismi?

Haastattelija: Nii. Sitä tai jotain muuta.

Jafar: No sanotaa suoraa, et mä oon nähny aika paljon niinku rasismijuttuja ja kaikki, mut no, ei oo meidän maa, ei voi mitään, niinku pakko on tottakai, ei voi, no ennen mä olin just tämmönen niinku jätkiä niinku jos joku niinku aukas pään tai haukku siin mut tai jotain, mä vastasin takas, mut nykyään mä oon niinku, jos joku haukkuu tai jotain, mä vaan sanon, anna olla, mä vaan lähen pois tai jotain tilanteesta, mut on niinku käyny aika paljon just tommonen, mikä haukkuu, jos hyökkää kimppuu jotain.

Haastattelija: Siis tuolla kadulla ihan?

Jafar: Välillä niinku joo, varsinki illemmalla, diskossa sit välillä.

Nuorten kertomusten mukaan pitkään jatkuneet arkipäivän jännitteet olivat vaikuttaneet heidän rikoksiinsa joko suoraan (konfliktit ja väkivalta) tai epäsuorasti johtaessaan turhautumisen, vihan tai itseinhon tunteisiin tai haluun vetäytyä muusta sosiaalisesta vuorovaikutuksesta niihin piireihin, joissa kokee saavansa hyväksyntää. Varsinkaan vankilassa tapaamamme nuoret miehet eivät aina pitäneet edellä mainittuja kokemuksia syrjintänä, jolla olisi jotakin tekemistä etnisyyden kanssa. Jotkut väheksyivät kokemaansa rasismia, vaikka heidän kertomuksissaan tuli esiin fyysistä tai verbaalista syrjintää.

Rasismien väistelylle voi olla useita syitä. Rasismi voi olla hyvin sensitiivinen ja intiimisti itseä koskettava asia. Se on monimerkityksinen käsite, joka kuvaa erilaisia tunteisiin kytkeytyviä ja sosiaalisia ilmiöitä. Ei välttämättä ole helppoa muistella näitä kokemuksia ja pukea sanoiksi niihin liittyviä tuskallisiakin asioita. (Rastas 2004.) Puhuessaan ennestään tuntemattomien tutkijoiden kanssa nuorten on saattanut olla vaikea myöntää olevansa rasismien uhreja ja pohtia siihen liittyviä vallattomuuden ja haavoittuvuuden tunteita. Lisäksi erityisesti vankilassa arvostetaan kovuutta (esim. Ruckenstein & Teppo 2005). Rasismien olemassaolo saatetaan väistää sen vuoksi, että uhrina oleminen saattaa uhata kuvaa itsestä kovana ja kestävästä nuorena miehenä. Uhriksi leimautumisella voi olla kielteisiä seurauksia nuorten ryhmään kuulumisen kannalta. Varsinkin vankilakontekstissa rasismien kiistäminen voi siis olla yksi keino hallita ongelmaa ja elää sen kanssa.

Ajatus syrjittynä olemisesta tai vähemmistöasemasta nimenomaan kollektiivisena kokemuksena ei noussut mitenkään voimallisesti esiin maahanmuuttajataustaisten nuorten kertomuksista, mistä taas haastattelemamme romani- nuoret tuntuivat olevan tietoisia. Kulttuurintutkimuksen teoreettisissa keskusteluissa (erityisesti ns. jälkikolonaalinen suuntaus, ks. Rastas 2007, 46–49) on käytetty käsitettä *black experience*, jolla viitataan tämällyyppiseen yhteiseen kokemukseen syrjityksi tulemisesta. Esimerkiksi somalialaistaustainen Omar kertoi tietynlaisesta kollektiivisesta syrjinnän kokemuksesta, mikä liittyy siihen, että somalialaiset ovat joutuneet ottamaan kantaa omaan asemaansa suomalaisessa yhteiskunnassa muun muassa heihin kohdistuneen julkisen keskustelun vuoksi, kun somalialaisista on puhuttu suomalaisasenteiden etnisen hierarkian alapäässä olevana ryhmänä. Useimmiten tutkimamme nuoret yksilöllistivät ongelmansa sen sijaan, että he olisivat tulkinneet ne rakenteellisen eriarvoisuuden osoituksiksi. Erityisesti näin oli silloin kun puhuttiin vertaisryhmistä tai perhesuhteista.

Myös viranomaisten fokusryhmissä rasismi oli vaikea ja suhteellisen näkymätön teema. Tämä ei kuitenkaan välttämättä kerro viranomaisten välinpi-

tämättömyydestä. Ryhmäkeskustelu saattaa olla haastava tilanne pohtia omaa suhdettaan rasismiin, joka herkkänä teemana koskettaa arvoja, tunteita ja erilaisia yksilöllisyyden ja monimuotoisuuden välisiä jännitteitä. Jotkut viranomaisista tulkitsivat rasismia kapeasti: se oli lähinnä avointa fyysistä väkivaltaa, jonka ulkopuolelle jäivät monet verbaalisen häirinnän ja epäsuoremman ulossulkemisen muodot. Riskinä on tällöin, ettei muuta kuin rassistista väkivaltaa pidetä vakavana ongelmana. Jotkut olivat sitä mieltä, ettei rasismi näy heidän arkityössään, vaikka haastattelemamme nuoret kertoivat rasismin kokemuksista juuri näissä institutionaalisissa ympäristöissä.

Otamme esiin pari esimerkkiä rasismin käsittelyn haasteista. Vaikka koulujärjestelmämme on monin tavoin herkistynyt monikulttuurisille kysymyksille virallisissa oppimistilanteissa, koulun epävirallisemmat nuorisoryhmien jännitteet ovat jääneet tässä suhteessa katvealueeksi. Haastattelemamme opettajat pohtivat monipuolisesti monikulttuurisuuden roolia opetuksessa, mutta ohittivat arkipäivän rasismin olemassaolon koulussa.

Samantyyppistä vaikeutta rasismin kohtaamisessa havaitsimme myös sovittelemisen yhteydessä. Haastattelemiemme sovittelijoiden mukaan sovittelijan on oltava puolueeton ja neutraali. Kun kysyimme, ottavatko sovittelijat esiin kysymyksen rasismista, sovittelija vastasi, että ”me yritämme olla sellasia puolueettomia näissä tilanteissa, ettei ota kovin kantaa siihen”, vaikka tilanteissa on hänen mukaansa ollut nimittelyä ja ”sellasta rassistista sävyä”. Tällä perusteltiin sitä, miksi rasismia ei aktiivisesti nosteta sovittelutapaamisessa keskusteluun tai haasteta sitä. Puolueettomuuden ja neutraaliuden ideaali tuntuu vaikealta, ellei jopa mahdottomalta toteuttaa monikulttuurisissa sovitteiluissa, joissa käsitellään paitsi itse konfliktia, ehkä myös osapuolten erilaisia arvoja sekä osapuolten välisiä monimutkaisia ja tunteisiin kytkeytyviä jännitteitä.

Rasismi on arka aihe, jonka käsittelemiseksi tarvitaan paitsi sosiaalisia, myös kulttuurisia ja emotionaalisia resursseja. Lasten ja nuorten kokema rasismi voi olla erityisen haavoittavaa, ja samaan aikaan nuorten voi olla erityisen vaikeaa purkaa kokemuksiaan aikuisten parissa. Nuoret saattavat etsiä suosiota myös kaveripiirissä vaikenemalla kaveripiiriin liittyvistä tai omaa elämää koskettavista kielteisistä asioista. Vaikeiden kokemusten käsittelyä koskevien ongelmien tai niistä vaikenemisen ei tulisi kuitenkaan johtaa siihen johtopäätökseen, ettei rasismia nuorten keskuudessa ilmene tai että se häviää itsestään, kun yhteiskunta, erityisesti nuoren sukupolven arki, muuttuu monikulttuurisemmaksi. Joidenkin nuorten kertomuksissa suomalaisiksi luokiteltujen syrjivät asenteet tai käyttäytyminen näyttävät valtaväestön luonnolli-

sena ominaisuutena. Julkisesta keskustelusta tutut fraasit kuten ”jokaisessa meissä elää pieni rasisti” ovat omiaan vahvistamaan rasismin luonnollisuuden tai väistämättömyyden oletusta. Raja ilmiön koetun luonnollisuuden tai väistämättömyyden ja sen hyväksyttävyyden välillä voi tässä yhteydessä olla häilyvä.

Viranomaiskeskusteluissa nuorten ryhmien väliset arkiset konfliktit tulivat tulkituiksi myös erityisenä nuoruuteen liittyvänä ilmiönä, jonka nähtiin häviävän nuorten aikuistuttua. Tässä yhteydessä muun muassa nuorten keskinäistä nimittelyä ei välttämättä pidetä ongelmana vaan nuoruuteen kuuluvana asiana – nuorten keskinäisenä huulenheittona. Tällaiseksi myös nuoret itse voivat tulkita nimittelyn voidakseen pysyä yhteisön jäsenenä tai lunastaakseen paikkansa ryhmässä nimittelyyn osallistumalla. Nuoruuteen kuuluvan rasismin oletuksen yhtenä seurauksena voi olla se, ettei rasismiin puuttumista koeta tärkeäksi. Joissakin haastatteluissa tuli esille myös rasismin vähättely siitä näkökulmasta, että käsitteen käytöstä on tullut nuorten keskuudessa tavanomaista. Tässä yhteydessä aikuinen ottaa itselleen oikeuden päättää, milloin käsitteen käyttöön liittyy nuoren epäoikeudenmukaisen kohtelun kokemuksia, milloin sitä käytetään retorisemmalla tasolla. Nuoren oma kokemus ja sen kuuleminen jäävät tästä näkökulmasta uupumaan.

Haastattelija: Tuleeks teiän tota tää mitenkään nuorten kanssa tää rasismi tai syrjintä esiin keskusteluissa tai otetaanks se jotenkin huomioon opetuksessa tai puhutaanko siitä teidän koulussa?

Opettaja: Mun mielest paljon puhutaan mutta mikään sellainen mun mielest ainakin että maahanmuuttajat käyttävät sitä jotenkin sellaisena että kun itse tee jotain että on tässä syyllinen niin helposti tulee sellainen et hyökkäys on paras itsepuolustus että huuto sulle rasisti tai jollekin toiselle vaikka siinä ei oo mitään rasistista et mä jotenkin kokenut sen usein just niin päin ehkä olen väärässä mutta.

Aikuisyhteiskunnan haluttomuus tai kyvyttömyys käsitellä rasismia sysää ongelmien tunnistamisen ja ratkaisun nuorille itselleen. Nuori voi kokea rasistisen kiusaamisen yksityisasiakseen ja omaksi syykseen, kuten osa nuorista teki: esimerkiksi koulussa oli selvittävä yksin arkipäivän rasismista. Toiset tulkitsivat rasismin yksilöiden välisiksi konflikteiksi pikemminkin kuin yhteiskunnalliseksi ongelmaksi. Osa kertoi, etteivät he voi puhua rasismista muiden nuorten kanssa, osa taas oli halukkaita jakamaan kokemuksiaan, mutta eivät tienneet, kenelle he voisivat puhua niistä avoimesti. Kyselytutkimus paljastaa, että rasisminvastaisille toimenpiteille on tarvetta: maahanmuuttajataus-

taiset nuoret kaipaavat enemmän keskustelua rasismista ja haluaisivat itsekkin osallistua rasisminvastaiseen toimintaan (Harinen 2005).

Muutamat haastattelemistamme asiantuntijoista, kuten itsekkin maahanmuuttajataustainen sosiaalityöntekijä, pohtivat viranomaisten vastuuta rasismien vastustamisessa. Hän puhui erityisesti institutionaalista rasismista, joka on hänen mukaansa yleisempää kuin yleensä myönnetään. Hän piti ongelmana sitä, etteivät päättäjät ja viranomaiset suhtaudu rasismiin vakavasti tai ettei siihen haluta ottaa kantaa. Suomessa on poliittisella tasolla aktivoitunut syrjinnän ja rasismien vastustamisessa. Hallituksen maahanmuuttopoliittisen ohjelman (2006) yksi keskeinen linjaus on rasismien torjunnan tehostaminen. Ohjelmapaperissa rasismien vastustaminen liitetään paitsi syrjintädirektiiveihin, myös kansalliseen lainsäädäntöön, erityisesti yhdenvertaisuuslain mukanaan tuomiin, viranomaisia koskeviin velvoitteisiin. Rasistisesti motivoitu rikollisuus saa näkyvän painoarvon rasisminvastaisten toimien listauksessa.

Julkisessa tilassa syntyvä rasistinen väkivalta on vain osa rasismia. Sen lisäksi pitäisi keskustella nykyistä avoimemmin myös viranomaisten asenteista. Instituutioihin liittyvää rasismia oli haastatteluissa erityisen vaikeaa paikantaa – tai edes keskustella sen olemassaolon mahdollisuudesta. Viranomaiset perustelivat rasisminvastaisten interventtien vähäisyyttä muun muassa resursien ja tiedon puutteella; rasismien kaltaiseen monimutkaiseen ilmiöön puuttumiseen tulisi suunnata erityisiä voimavaroja ja koulutusta.

Kyse ei ole vain tiedosta tai koulutuksesta vaan etenkin siitä, miten tieto siirtyisi toimiviksi rasismia vastustaviksi käytännöiksi. Rasisminvastainen eetos ei väistämättä tarkoita suuria satsauksia vaan jatkuvia arkipäivän tekoja. Tällaisia voivat olla välitön puuttuminen pieniin asioihin, omien asenteiden, toimintatapojen ja rajallisuuden arviointi, yhteinen tahto sekä herkkyyys tunnistaa rasismien vihjeitä omassa ympäristössään ja pohtia sitä, miten rasismi voi liittyä muihin yhteiskunnan eriarvoisiin rakenteisiin tai käytäntöihin kuten sosiaaliseen, taloudelliseen tai sukupuolitettuun epätasa-arvoon. Kenenkään nuoren (eikä liioin aikuisen) rasismien uhriksi joutumisen kokemusta ei tulisi vähentellä tai kieltää.

Syrjinnän tunnistamattomuus voi liittyä itse syrjinnän luonteeseen. On väitetty, että sosiaalisen todellisuuden monikulttuuristuessa myös syrjinnän muodot ja seuraukset kietoutuvat toisiinsa yhä monimutkaisemmin tavoin (Anthias & Lloyd 2002). Mette Andersson (2003) toteaa epätasa-arvoisuuden olevan nyky-yhteiskunnassa yhä hienovaraisempaa, joskaan ei vähäpätöisempää. Jock Young (1999) analysoi kirjassaan *Exclusive Society* vastaavalla tavalla nyky-yhteiskunnan monimutkaisia jäsenyysehtoja. Samaan aikaan kun mainonnassa

ja kulttuurituotteissa juhlietaan vapautta ja yksilöllistymisen luomaa uudenlaista joustavaa yhteisöllisyyttä, työmarkkinoilla ja muussa päivittäisessä vuorovaikutuksessa tehdään eriarvoistavia erotteluja hyvinkin tiukkoihin kriteereihin perustuen. Hyvinvointiyhteiskunnissa ulossulkemista ja yhteenkuuluvuutta tapahtuu siis paradoksaalisesti yhtä aikaa. Sosiaalisen jäsenyyden lunastamisen ehtojen oletetaan (näennäisesti) muuttuneen yksilöllisemmiksi, mikä asettaa kovat ehdot myös maahanmuuttajataustaisten nuorten jäsenyyssamppailuille. Syrjinnän moniulotteisuus on myös tutkimuksellinen ja poliittinen haaste. Etnisyys, sosiaalinen tausta, sukupuoli tai ikä eivät yksin määritä marginaalista asemaa, vaan kokonaisvaltaisen kuvan saamiseksi syrjinnästä niitä olisi käsiteltävä suhteessa toisiinsa.

Edellisen perusteella voidaan ensinnäkin kysyä, heijastaako rasismiin kiistäminen sitä, että syrjinnän toisiinsa kietoutuviin muotoihin ja mekanismeihin on kiinnitetty liian vähän huomiota koulun ja rikosoikeusjärjestelmän kaltaisissa instituutioissa siitä huolimatta, että yhdenvertaisuuslaki edellyttää viranomaisten puuttuvan syrjintään. Vai onko kyse sellaisten luottamussuhteiden puutteesta, jotka mahdollistaisivat tämänkaltaisten herkkien asioiden käsitteilyn? Toinen kriittinen kysymys liittyy tutkimiemme nuorten rikosten erityiseen piirteeseen: nuorten kertomuksissa he määrittivät sekä rikosten uhreiksi että niiden tekijöiksi. Kuinka hyvin tämä rikosten tekemisen ja niiden uhriksi joutumisen välinen suhde on otettu huomioon, kun nuorten rikoksia käsitellään virallisissa yhteyksissä? Voiko universalistisen kohtelun ideaali ja rikosoikeuden keskittyminen tehtyihin tekoihin olla ryhmäperustaisen epätasa-arvoisuuden huomioimisen este?

4.4 Erilaisuuden hierarkiat: rikollisuuden kulttuuriset selitykset

Rikollisuuden kulttuurisia selityksiä oli kaikkein vaikein erotella tai analysoida muista ulottuvuuksista itsenäisenä kokonaisuutenaan. Peruskysymys tässä yhteydessä kuuluu, mitä pidetään ”kulttuurina”, ”traditiona” tai ”etnisyytenä”. Metodologisesti on kysyttävä, millä perusteella tietty selitys luokitellaan kulttuuriseksi, ja mitä eettisiä tai poliittisia oletuksia tällaiseen erotteluun sisältyy. Tässä suhteessa voidaan erottaa essentialistinen ja konstruktionistinen näkemys kulttuurista. Essentialistinen näkemys korostaa, että kulttuuri on yhtenäinen ja vakaa kokonaisuus, joka on ikään kuin tuontitavaraa esimerkiksi en-

tisestä kotimaasta. Konstruktionistinen näkemys sitä vastoin korostaa käsitteen sopimuksenvaraisuutta ja sen kiistanalaista luonnetta. Kulttuuri nähdään käyttäytymisen ja ajatusten monimutkaisena ja muuntuvana kokonaisuutena. Kulttuurinen yhteenkuuluvuus on alituisen ihmisten välisen neuvottelun kohteena, ja keskeisesti siihen kuuluu rajojen vetäminen ”meidän” ja ”muiden” kulttuurien välille.

Etnisten suhteiden tutkimuksen teoreettisissa keskusteluissa (mm. Anthias 2002; Essed 2001; Hall 2003; suomalaista keskustelua Löytty, Huttunen & Rastas toim. 2005; Lehtonen & Löytty toim. 2003) on pitkään korostettu, että kulttuurieroilla on – yhteiskunnallisista olosuhteista ja vuorovaikutussuhteista eristettyinä – ongelmallista selittää sosiaalisia ilmiöitä kuten rikollisuutta. Tämänkaltaisen selitystavan yhtenä riskinä on pidetty sitä, että sen on katsottu perustuvan oletukseen kulttuurierojen pysyvyydestä sekä ihmisten yksinkertaisesta jakautumista (kulttuurisiin) ryhmiin. Pällekkäiset kulttuuri-identiteetit, jotka leimaavat monien haastateltavien kertomuksia, ovat tästä näkökulmasta katsottuna hankalia.

Eurooppalainen keskustelu monikulttuurisuudesta ja sen yhdistäminen erilaisiin uhkiin (terrorismi, pakolaistulva, harmaat työmarkkinat jne.) tekevät näkyväksi, kuinka kulttuurierot voidaan politisoida keskeiseksi yhteiskuntia koskettavaksi nykypäivän riskitekijäksi. Petri Hautaniemi (2004, 117–138) osoittaa, miten myös sellaiset hyvää tarkoittavat puhetaivat kuten ”kulttuurien välisen sillan rakentaminen” voivat uusintaa oletusta, että on olemassa kaksi jollain tavoin luonnollisesti tai väistämättömästi vastakkaista puolta, joiden välille tulee rakentaa vuoropuhelu.

Tutkija joutuu pohtimaan kysymystä kulttuurin kategorisuudesta esimerkiksi analysoidessaan rikollisuutta koskevia tilastoja. Havaitut korrelaatiot eri kansalaisuuksien ja rikosaktiivisuuden välillä tukevat helposti näkemystä kansallisesta kulttuurista yhtenäisenä kokonaisuutena, jos kansalaisuuden kategorian ohella ei tarkastella muita relevantteja yhteiskunnallisia taustamuuttujia kuten sukupuolta tai sosioekonomista asemaa. Kansalaisuuteen palautuvat viralliset kategorisoinnit saattavat piilottaa saman etnisen ryhmän usein suuretkin sisäiset erot. Riskinä on keskustelun ”etnistyminen”. Etnisyyteen tai kulttuuriin suhtaudutaan muuttumattomana ja sosiaalisesta ympäristöstään riippumattomana kategoriana, jos analyysin ulkopuolelle jätetään vastaanottavan yhteiskunnan erityispiirteet tai eri etnisiä ryhmiä yhdistävät tekijät. Maahanmuuttajien rikollisuutta kuvataan silloin etnisenä rikollisuutena pikemminkin kuin sosiaalisena, taloudellisena ja poliittisena ongelmana.

Suomalaisissa poliittisissa keskusteluissa taiteillaan tällä hetkellä pluralismin ja tasa-arvon periaatteiden välimaastossa. Ainakin pinnallisella tasolla kulttuurierojen tunnistamisen vaatimuksesta on tullut suomalaisen suvaitsevaisuuden mantra. Silti etnisen pluralismin vaatimus ei ole yltänyt esimerkiksi tasa-arvokeskusteluun asti. Ei ole käyty syvällistä poliittista keskustelua siitä, miten tasa-arvon ja pluralismin periaatteet olisivat käytännössä yhdistettävissä. Tällä hetkellä suomalainen tasa-arvokäsitys tunnustaa esimerkiksi sukupuoleen tai ikään perustuvia hierarkkisia eroja, mutta vähemmän kulttuurista tai etnistä syrjintää. On syytä huomauttaa, että suomalaisen yhteiskunnan täysivaltaisen jäsenyyden saavuttaminen nähdään usein myös kulttuurisena asiana: mitä enemmän henkilö on valmis sopeutumaan suomalaiseksi mielletyn kulttuurin normistoon, sitä helpommin hänet hyväksytään jäseneksi (Lepola 2000; myös Pylkkänen 2004).

Tässä luvussa analysoimme tarkemmin kulttuurisen kategorisoinnin monimutkaisuutta aineistojemme perusteella. Toiseksi esitämme haastattelemiemme nuorten miesten käyttämiä vastadiskursseja (ks. myös luku 3.3.2) kulttuurisille stereotyyppioille ja pohdimme erityisesti heidän vaatimustaan tulla kohdelluiksi yksilöinä.

4.4.1 Kulttuurisen kategorisoinnin moniulotteisuus

Arkikeskusteluissa esiintyviä näkemyksiä kulttuurista ja maahanmuuttajista esiintyi myös viranomaisten kanssa käydyissä keskusteluissa, vaikka pääosin puheenvuorot olivat pohtivia ja niissä heijastui tietoisuus kulttuurisen leimaamisen haasteista. Maahanmuuttajataustaisten nuorten rikollisuuden tulkittiin esimerkiksi olevan yhteydessä heidän lähtömaansa kulttuuriseen normistoon tai kollektiivinen vastaus heidän suomalaisessa yhteiskunnassa kokemiinsa ongelmiin. Erityisesti romaninuorista puhuttaessa kulttuuriset selitykset nousivat joskus esiin. Varastelun tai väkivallan saatettiin kertoa periytyvän vanhempien kautta kulttuurista. Toisinaan taas työntekijät viittasivat ongelmiin, joita he olivat kohdanneet romaninuorten kanssa työskennellessään. Jotkut kokivat, että heidän kanssaan on vaikea päästä keskustelemaan syvemmillä tai tunteiden tasolla, ja toisille olivat aiheuttaneet ongelmia romanien ”liikkuva elämäntapa” ja se, ettei sovittuja aikatauluja noudatettu. Joskus myös nuorten rikoksissa nähtiin yhteys heidän lähtömaansa kulttuuriin ja ”erilaisiin käsityksiin rikoksista”. Jotkut puhuivat ”ulkomaalaisista”, jotka eivät tunnusta rikoksiaan ja joilla on tarve esittää kovaa.

Tällaiset viranomaisten tavat vedota kulttuuriin selityksiin voivat kertoa siitä, että maahanmuuttajien ongelmien kulttuuriset selitykset ovat varsin yleisiä suomalaisessa maahanmuuttokeskustelussa. Tyypillistä on, että kulttuurisia eroja pidetään yhtäältä rikkautena, toisaalta ongelmien lähteenä. Olemme saattaneet myös kysymyksillämme johdatella käyttämään kulttuurierojen diskursusia. Kysyimme usein, vaatiiko maahanmuuttajanuorten kanssa työskentely erityistä herkkyyttä, tai eroaako se jollain tavoin suomalaisnuorten kanssa toimimisesta. Osa asiantuntijoista haastoi vastauksillaan kysymyksiämme. Esimerkiksi kriminaalihuollon työntekijät varoivat käyttämästä yleistyksiä maahanmuuttajanuorista ja muistuttivat useaan otteeseen haastattelun kuluessa tästä vaarasta.

Joissakin keskusteluissa arvioitiin suomalaisuutta kysymällä, olemmeko liian hanakoita tekemään kulttuurisia yleistyksiä, jotka eivät perustu moniulotteiseen todellisuuteen. Yksi haastatelluista sosiaalityöntekijöistä, joilla itsellään oli maahanmuuttajatausta, kritisoi myös sitä, että maahanmuuttajavanhemmat arvostelevat turhankin tiukoin sanakääntein suomalaista yhteiskuntaa lastensa kuullen ja siirtävät vihamielisyytensä näin lapsiinsa. Hänen mielestään sekä kantasuomalaisten että maahanmuuttajien pitäisi pohtia käsityksiään ja toimintatapojaan tässä suhteessa. Haastateltavat eivät kuitenkaan esittäneet kovin radikaaleja ehdotuksia siitä, miten suomalaisen yhteisökäsityksen pitäisi laajentua siten, etteivät sen rajat palautuisi yksinomaan pysyviin kansalaisuuden tai kulttuurierojen kategorioihin: miten me suomalaiset olisimme valmiita muuttamaan?

Haastattelemamme nuoret pohtivat rikollisuuttaan kulttuuriin selitystapoihin tukeutuen vain harvoin. Tällöinkin kulttuuriin tekijöihin vetoamalla kritisoitiin lähinnä suomalaista yhteiskuntaa. Toisaalta nuorten tavat pohtia kulttuurisia kysymyksiä olivat varsin epäsuoria ja monimerkityksisiä, ja siten niiden tulkinta on haastavaa. Esimerkiksi vaikka perhesuhteiden monikulttuurisia ulottuvuuksia tuli esiin nuorten tarinoissa, perhettä koskevat kertomukset eivät varsinaisesti rakentuneet kulttuuristen selitysten ympärille. Tämä ei tarkoita sitä, etteikö kulttuurisen kuulumisen tunteella olisi merkitystä nuorten arkielämässä. Pikemminkin kysymys voi olla tämäntyyppisen aihepiirin monimutkaisuudesta. Arkielämän monikulttuurisuus on sekä tunteisiin, kehoillisuuteen että toiminnallisuuteen kiinnittyvä monitulkintainen teema, jota voi olla vaikea purkaa haastattelutilanteessa.

Romanitaustaisen Teuvon tarinassa eli tämäntyyppinen jännite, kun hän puhui kotoa lähtemisestään. Hänen tarinassaan välittyi vahvasti häpeän tunne; hän häpesi tekemiään rikoksia, kun hän peilasi niitä romanikulttuurin arvoihin.

Samaan aikaan hän kuitenkin halusi jatkaa elämäänsä valitsemallaan tiellä. Hän ei elänyt yksiselitteisesti romanikulttuurin sääntöjen mukaista elämää. Vapauden etsintä yhdistyi hänen tarinassaan häpeän tunteeseen suhteessa vanhempien edustamaan kulttuuriin. Hän ei kuitenkaan ollut hylännyt romanitaustansa – päinvastoin, hän puhui siitä hyvin tunteikkaasti. Se ei ollut hänelle julkinen, vaan yksityinen ja intiimi asia, jota oli vaikea selittää tyhjentävästi:

Teuvo: [v]aiikka mä pukeudun miten sattuu ja tälleen näin, mutta tota, se on tääl sydämes, et ollaan mitä ollaan, ja siit ollaan ylpeitä.

Haastattelija: Just.

Teuvo: Mulle on ihan sama kuka on kuka ja, mut ku se on vaan ylpee itestään.

Haastattelija: Mitä se on sulle sitte se romanina oleminen [...] sanoit, että se on semmonen sydämessä oleva juttu, niin mitä se niinku tarkoittaa?

Teuvo: Mulle ehkä eniten varmaan se, että niinku, vanhempii ihmisii... [...] Tulee niinku vähemmistö esiin jotenki, omalla tavallaan, et sen sais niinku. En mä osaa oikein selittää sitä.

4.4.2 Yksilöllisen kohtelun odotus – vastapuhetta kulttuurisille luokitteluille

Asiantuntijahaastatteluissa kulttuurille annettiin erilaisia merkityksiä. Silti yleensä oltiin yhtä mieltä siitä, että maahanmuuttajien kulttuurin ”erilaisuus” on pikemminkin rasite kuin resurssi suomalaiseseen yhteiskuntaan integroitumisessa. Vaikka retorisella tasolla suomalaisen kotoutumisen perusajatus on se, että maahanmuuttajat pyritään kotouttamaan suomalaiseen yhteiskuntaan ja samalla tukemaan heitä oman yhteisön tapojen ylläpidossa, saatetaan nämä kaksi kuulumisen elementtiä nähdä toisilleen vastakkaisina.

Aikaisemmin analysoimme (luku 3.3.2) joidenkin nuorten esittämää ajatusta ”ulkomaalaisuudesta” ylpeyden aiheena. Sitä voi pitää myös yksilöllisen eetoksen erityisenä ilmentymänä, joka tuli esiin neljällä eri tavalla nuorten tarinoissa. Nuorten kuvauksia voi nimittäin lukea eräänlaisena vastapuheena erilaisille kulttuurisille kategorisoinneille, joiden kohteeksi he ovat joutuneet arjessaan ja erilaisissa institutionaalisissa ympäristöissä.

Ensinnäkin yksilöllisyys ilmenee nuorten halussa olla myönteisellä tavalla erilainen; olla kuulumatta ”suomalaisten massaan”. Tällainen myönteisen maineen etsintä tulee vahvasti esiin varsinkin Namikin tarinassa. Vaikka hän oli syntynyt Suomessa vietnamilaisten maahanmuuttajien lapsena ja hänellä

oli Suomen kansalaisuus, hän ei halunnut tulla määritellyksi suomalaiseksi, vaan näki itsensä erilaisena, joka on ylpeä erilaisuudestaan. Namikin ulkomaalaisuuden vaatimusta ei kuitenkaan voi palauttaa vietnamilaisuuden puolustukseksi missään yksinkertaisessa mielessä. Vaatimukseen sisältyy ajatus etnisten rajojen – me vs. he -vastakkainasettelun – ottamisesta haltuun ja rajojen omaehtoisen määrittelyn tavoittelusta.

Namikin vaatimuksen vastaisesti osa nuorista ilmaisi halunsa tulla kohdelluiksi yksilönä sen sijaan, että heidän tulkitaan edustavan ”toiseutta”, maahanmuuttajien tai ulkomaalaisten ryhmää. Tässäkin tulee esiin se, miten erilaisuus määrittyy aina suhteessa siihen, mitä pidetään normina. Yhteenkuulumista ehdollistavat rajat merkitsevät hyvin erilaisia asioita sen mukaan, millä puolella itse on, ja kuinka helposti rajoja voi ylittää. Kuten Namikin näkemyksistä käy ilmi, hän halusi tulla kohdelluksi myönteisesti ”ulkomaalaisena suomalaisena”, ei kenenä tahansa suomalaisena. Hän puhui siitä, miten hänen ystävänsä eivät mieltäneet häntä ulkomaalaiseksi, vaikka hän itse halusi sitä. Ystävien näkemyksissä me vs. he välisen rajan ylittäminen näyttäytyi siis ongelmana; ystävät vaativat suomalaisuuden hyväksymistä sellaisenaan, ei suomalaisuuden piirin laajentamista.

Kolmanneksi erityisesti vankilassa haastattelemamme nuoret miehet kritisoivat sitä, miten viranomaiset kohtelevat nuoria rikoksentekejiä ”numeroina” tai ”koodeina” erilaisissa institutionaalisissa käytännöissä: olemme kokonaisiä, eläviä henkilöitä. He halusivat tulla nähdyiksi ihmisinä, joilla on takanaan omanlaisensa elämänhistoria. Osa nuorista valitti, että heidän rikostensa käsittelyssä kiinnostus kohdistui ainoastaan tehtyihin rikoksiin, ei heidän menneisyyteensä tai elämänsä yleistä. Naisvankien päihdekuntoutusta tutkinut Riitta Granfelt (2007) peräänkuuluttaa tämäntyyppisesti ”yksilöitä huomioon ottavaa lähestymistapaa” ja puhuu ”tarvitsevuudesta”, johon ”vastaaminen merkitsee vankien elämäntilanteeseen paneutumista”.

Neljänneksi monet nuoret olivat sisäistäneet ajatuksen yksilöstä oman elämänsä hallitsijana. He painottivat omaa vastuutaan elämästään ja tekemistään ratkaisuista enemmän kuin esimerkiksi yhteisöllistä vastuuta tai vaikkapa viranomaisten toimien merkitystä. Toisin kuin aiemmat kolme kiistanalaista tapaa lähestyä yksilöllisyyttä vallitsevia oletuksia purkaen, tämä puhetapa pikemminkin uusintaa julkisia keskusteluja kuin haastaa niitä. Se osuu hyvin yksin nykyisen sosiaalipoliittisen ajattelun kanssa, jossa korostetaan nuorten tavoin yksilön vastuuta ja aktiivisuutta oman pärjäämisen hallitsijana. Tämä ei ole pelkästään poliittinen vaan myös moraalinen kannanotto: itsestään huolehtivan henkilön ajatellaan voivan olla yhteiskunnan täysivaltainen jäsen. Mitä

riippuvaisempi yksilö on muista ja yhteiskunnallisista instituutioista, sitä epäluotettavampi toimija hän on. Monet haastatteluista nuorista elivät tässä suhteessa ristiriitaisessa tilanteessa. He olivat sosiaalisesti ja taloudellisesti riippuvaisia yhteiskunnallisesta avusta, mutta korostivat samaan aikaan itsellisyttä ja yksin pärjäämistä ja syyttivät elämänsä epäonnistumisista lähinnä itseään.

On selvää, että osalla yhteiskunnan jäsenistä on muita heikommat resurssit toimia itsestään vastuullisina toimijoina. Mitä enemmän yksilöllä on julkisesti tunnustettuja resursseja (jotka voivat liittyä kielitaitoon, ihonväriin, kulttuuriin taustaan jne.), sitä paremmat mahdollisuudet hänellä on määritellä omaa yksilöllisyyttään ja täyttää aktiiviseen kansalaisuuteen liittyviä yhteiskunnallisia ihanteita. Näyttääkin siltä, että tavoitellun yksilöllisyyden ja kielteisen poikkeavuuden välinen ero on kuin veteen piirretty viiva. Kaikilla nuorilla ei ole oikeutta olla tavoitellun yksilöllinen, vaan osa tulee luokitelluksi poikkeavaksi. Tässäkin yksi keskeinen raja kulkee kulttuurierojen kautta. Vaikka yksilöllisyys tuntuu leimaavan tietynlaisena normatiivisena määreenä kaikkia nuoria (ja aikuisiakin) länsimaisessa yhteiskunnassa, tosiasiallisesti se ei jakaudu tasa-arvoisesti. Yksilöllisyys ei määrity nuorten vapaasti valittavaksi optioksi. Olisikin kehitettävä tasa-arvoa ja aktiivista toimijuutta arvostavaa yhteiskunnallista ilmapiiriä siihen suuntaan, että olisi mahdollista herkistyä erilaisille ulossulkemisen ja epätasa-arvon muodoille, joita ei voi mutkattomasti palauttaa yksilöllisiksi eroiksi tai kyvyiksi.

Tutkijoina olemme joutuneet pohtimaan, millaisia reunaehtoja toimijuuden korostamisella tämänkaltaisessa tutkimuksessa on. Nuorten tarinoissa toimijuus muodostuu yhdeksi keskeiseksi jäsenyyden lunastamisen ehdoksi. Tällöin toimijuus näyttäytyy paitsi metaforana itsestään huolta pitävästä, itsellisestä yhteiskunnan jäsenestä, myös ryhmätoimijasta, jolla on oikeutettu paikka itselle merkittävissä sosiaalisissa verkostoissa, nuorilla erityisesti kaveripiirissä ja perheessä. Institutionaalisessa kontekstissa nuorten asema rakentuu ristiriitaisesti kasvatettavan, kontrolloitavan ja itsestään vastuullisen positioiden väliin (ks. Rönkä 2005, 69–71).

Yksilön vastuuta korostavat institutionaaliset ratkaisut heijastavat sitä suuntausta, jossa valtion ohjausvaltaa yksilön elämänhallinnassa puretaan ja vastuuta siirretään enenevässä määrin paikallisille toimijoille ja niin sanotuille lähiyhteisöille, joilla viitataan erityisesti perheen tukeen (esim. Määttä 2007). Nuorten huumeiden käyttäjien institutionaalista puhuttelua tutkinut Sanna Rönkä (2005, 71) osoittaa, miten huumeaineiden käytöstä kiinni jääneiden

nuorten puhutteluiden keskeinen strategia on vastuullistaa nuorta ja tämän vanhempia sekä nuoren rikollisesta käyttäytymisestä että elämänhallinnasta.

Samankaltainen strategia voidaan löytää myös sovittelun lähtökohdista. Tällainen lähiyhteisöjen kautta rakentuvan hallinnan ajatus voi olla ongelmallinen niiden nuorten kohdalla, joiden yhteisölliset sidokset ovat hauraat tai joiden lähipiirissä kysymys rikosten tekemisestä on yhteisöllisesti vaiettu asia. Yhteisöllinen hallinnan näkökulma ei välttämättä ota myöskään huomioon nuorten ja viranomaisten mahdollisesti eriäviä yhteisöllisyyden käsityksiä ja ehtoja.